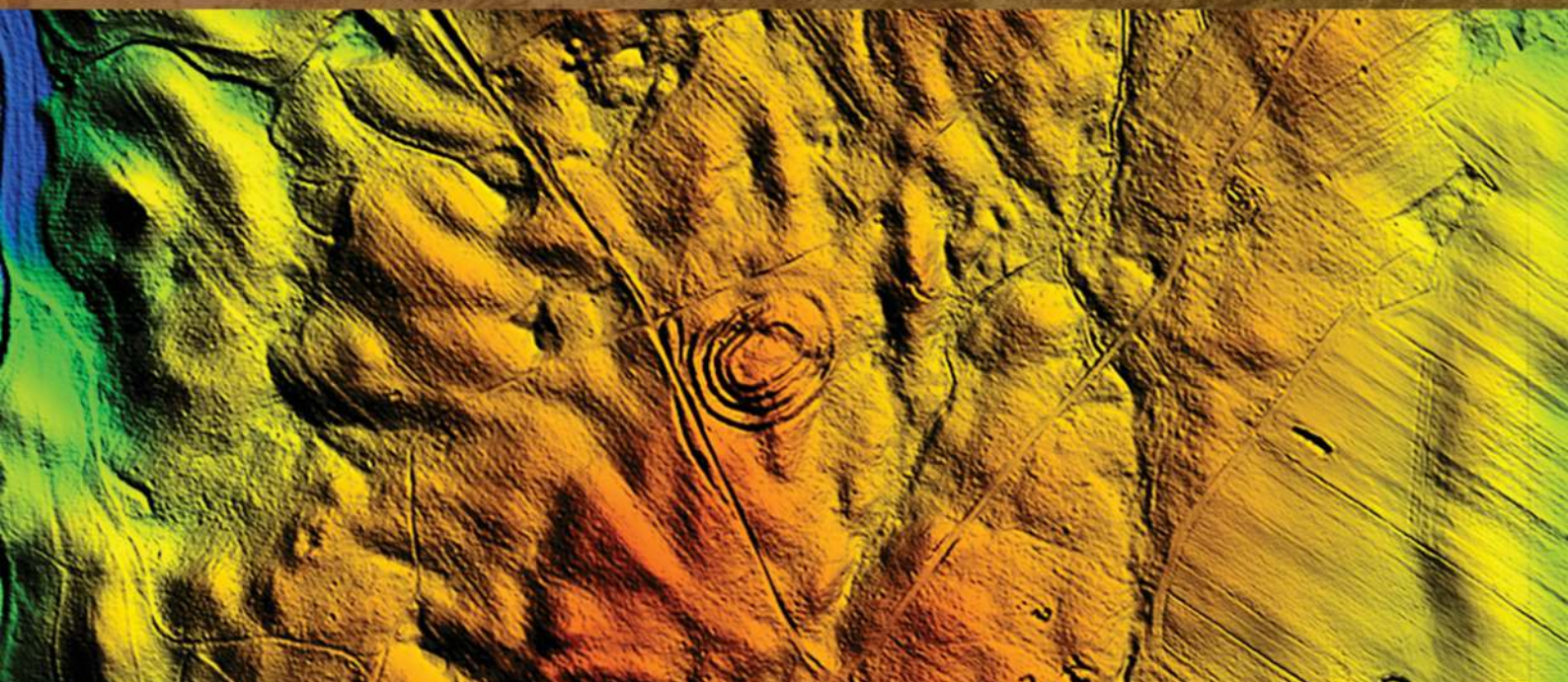
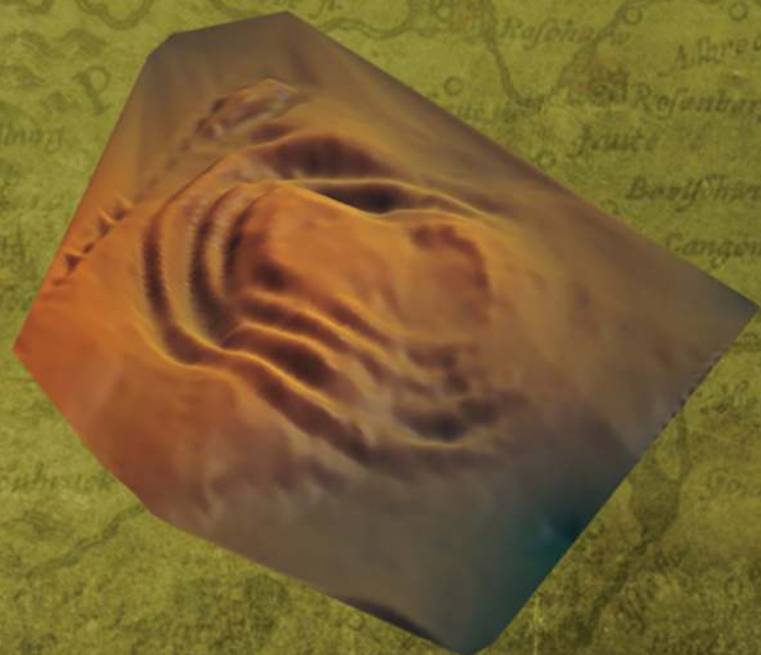

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją
Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Fundacja Res Publica Multiethnica

Katalog grodzisk Warmii i Mazur

pod redakcją Zbigniewa Kobylińskiego

Tom 2

Autorzy

Anna Gręzak, Urszula Kobylińska, Maria Lityńska-Zajac, Magdalena Moskal-del Hoyo,
Jerzy Nitychoruk, Joanna Piątkowska-Małecka, Kamil Rabięga, Magdalena Rutyna,
Daniel Skoczylas, Rafał Solecki, Łukasz Maurycy Stanaszek, Tomasz Stępnik, Dariusz Wach,
Joanna Wawrzeniuk, Fabian Welc, Jacek Wysocki i Magdalena Żurek

Warszawa 2017

Publikacja wydana z funduszy projektu badawczego

Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki

Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część 1. Pomezania, Pogezania i Warmia

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Publikacja recenzowana do druku przez dr. Wojciecha Brzezińskiego
i prof. dr. hab. Przemysława Urbańczyka

Redakcja: Zbigniew Kobyliński

Projekt książki i skład: Bartłomiej Gruszka

Korekty: Urszula Kobylińska i Zbigniew Kobyliński

Projekt okładki: Weronika Kobylińska-Bunsch

Copyright © 2017 by Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie and Fundacja Res Publica Multiethnica

ISBN 978-83-946496-3-0

ISBN 978-83-948352-0-0

Wydawnictwo:

Fundacja Res Publica Multiethnica

Ul. Cypryjska 44

02-761 Warszawa

<http://res-publica-multiethnica.pl>

SPIS TREŚCI

GMINA MIŁAKOWO

Pawełki, st. 5	5
Raciszewo, st. 9	27

GMINA MORĄG

Strużyna, st. 21	63
Strużyna, st. 24	91
Tątlawki, st. 2	109

GMINA ZALEWO

Duba, st. 1	139
Janiki Wielkie, st. 2	149
Mozgowo, st. 1	175
Urowo, st. 1	205
Wieprz, st. 1 - wyspa Bukowiec	219
Wieprz, st. 20	241

GMINA OSTRÓDA

Durąg, st. 1	261
Grabin, st. 1	297
Lipowiec, st. 1	335
Lipowiec, st. 2 (Lichtajny)	363
Morliny, st. 1	381
Zajączki, st. 1	395

GMINA ŁUKTA

Plichta, st. 1	469
-----------------------	------------

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY	477
-----------------------------------	------------

Wieprz, st. 20

Gmina Zalewo

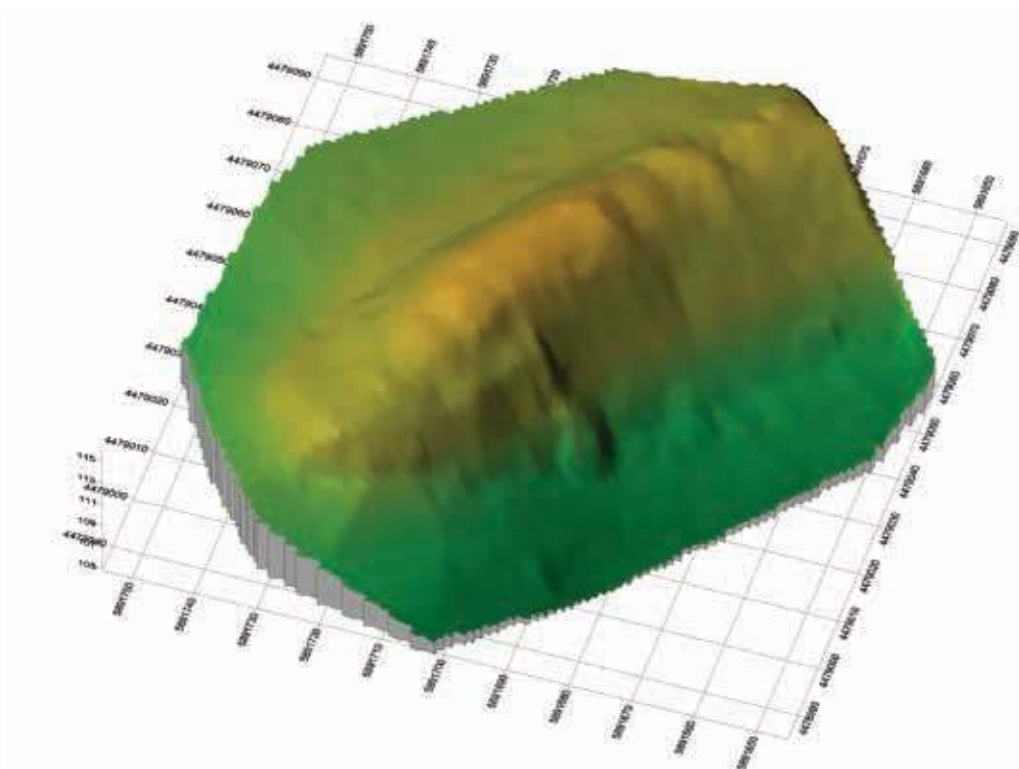
Powiat ławski

AZP 24-53/25

Współrzędne geograficzne:

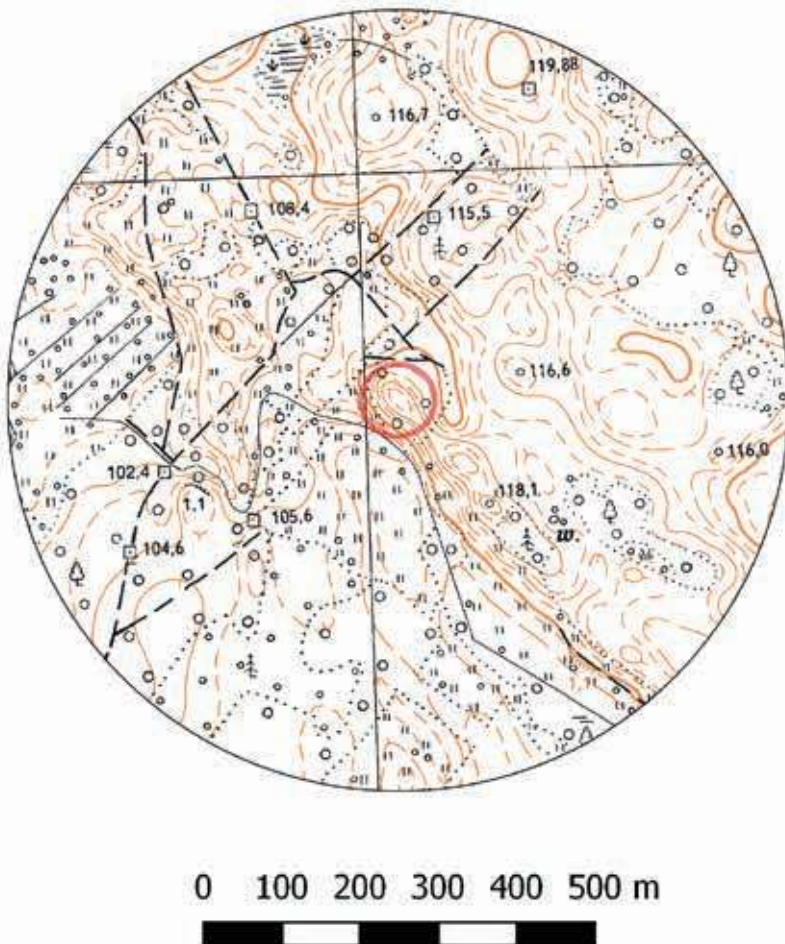
N 53° 45' 26"

E 19° 37' 15"

Ryc. 1. Grodzisko w Wieprzu, st. 20 na mapie w skali 1:25 000 (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 2. Grodzisko w Wieprzu, st. 20 na mapie w skali 1:10 000 (na podstawie materiałów CODGiK, oprac. R. Solecki)

POŁOŻENIE GRODZISKA I JEGO FORMA

RAFAŁ SOLECKI I JACEK WYSOCKI

Grodzisko w Wieprzu, st. 20 znajduje się w połowie odległości pomiędzy wsią Wieprz (*Weepers*) i nieistniejącą dziś wsią Pomielin (*Pomehlen*) (ryc. 1–2). Stanowisko, położone na wybitnym garbie terenowym – cyplu wysoczyzny, w terenie jest bardzo słabo widoczne (ryc. 3–4). Możliwe jest zaobserwowanie czterech linii wałów i trzech fos, ułożonych na azymucie około 35° (ryc. 5–6). Znajdują się one w południowo-wschodniej części grodziska, gdzie odcinają dostęp do cypla od strony wysoczyzny. Ich widoczna w terenie długość waha się od około 10 m (bliżej majdanu) do około 15 m (dalej od majdanu). Oznaczono je licząc od strony majdanu, jako Wał majdanu, Wał I, II i III oraz Fosa I, II i III. Wysokości kolejnych wałów i fos na poziomie stropu humusu wzdłuż linii północnej ściany wykopu mają następujące wartości:

- średni poziom majdanu – 116,25 m n.p.m.
- Wał majdanu – 116,44 m n.p.m.
- Fosa I – 115,55 m n.p.m.
- Wał I – 115,63 m n.p.m.
- Fosa II – 114,97 m n.p.m.
- Wał II – 115,23 m n.p.m.
- Fosa III – 114,64 m n.p.m.
- Wał III – 114,83 m n.p.m.

ŚRODOWISKO FIZYCZNO-GEOGRAFICZNE

JERZY NITYCHORUK I FABIAN WELC

Grodzisko w Wieprzu, st. 20 położone jest na wysoczyźnie polodowcowej, którą urozmaicają pagórki moreny czołowej¹. Wysoczyźnie towarzyszą pola piasków wodnolodowcowych, które podobnie jak osady glacialne powstały w stadiale górnym zlodowacenia Wisły. Liczne zagłębienia są wypełnione torfem, który tworzył się w holocenie (ryc. 7).

Dominującym typem gleb na opisywanym obszarze są gleby płowe na glinach zwałowych, jednak obniżenia na SW od stanowiska, wypełnione torfami, pokrywają gleby bagienne. Dalej na SW występują piaski ze słabo urodzajnymi glebami bielicowymi.

Grodzisko usytuowane jest na izolowanym, owalnym pagórku o stromych zboczach, zbudowanym z gliny zwałowej, mającym wąskie połączenie z wysoczyzną. Właśnie w miejscu owego kontaktu z wysoczyzną widoczne są w morfologii pagórka niewielkie obniżenia i wyniosłości, które poddano badaniom. W drugim obniżeniu od strony majdanu

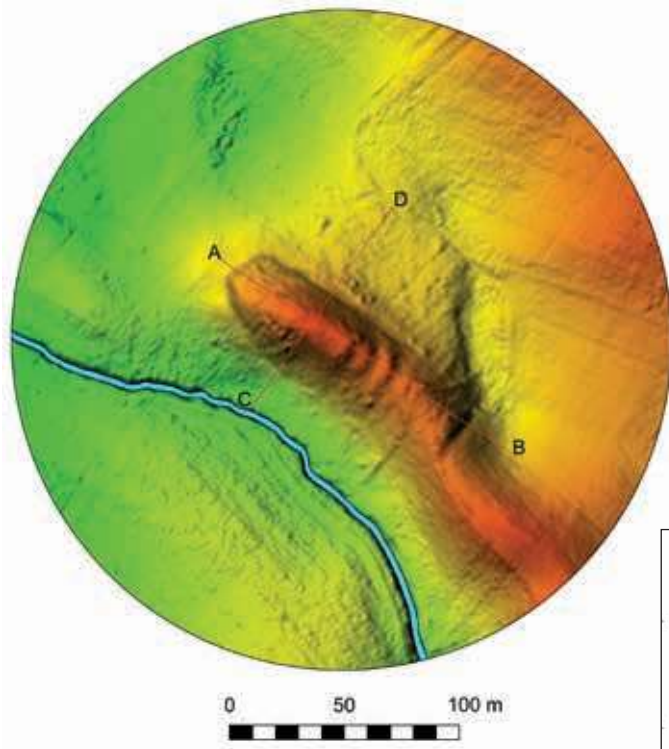
Ryc. 3. Widok grodziska w Wieprzu, st. 20 od strony północno-zachodniej (fot. J. Wysocki, oprac. R. Solecki)

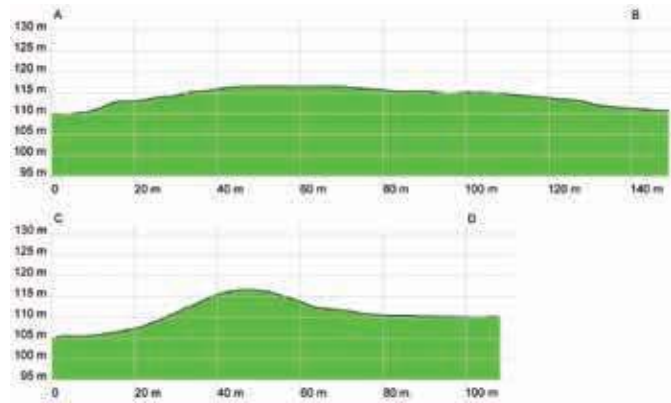
Ryc. 4. Widok majdanu grodziska w Wieprzu, st. 20 od strony południowo-wschodniej (fot. J. Wysocki)

(wiercenie W-2) stwierdzono do głębokości 1,4 m piasek gliniasty z węglami drzewnymi barwy szaro-brązowej, natomiast w pierwszym obniżeniu (wiercenie W-4) do głębokości 1 m piasek gliniasty szaro-brązowy, również z fragmentami węgla drzewnych. Między obniżeniami (wiercenie W-3) występuje od 0,3 m glina ilasto-piaszczysta barwy brązowej. Z tej sytuacji wynika, że obniżenia zostały wykonane intencjonalnie i miały charakter fos oddzielających pagórek od wysoczyzny. Wiercenie W-1, wykonane w centrum pagórka, dokumentuje do głębokości 0,9 m piasek gliniasty z węglami drzewnymi, barwy szaro-brązowej, będący najprawdopodobniej warstwą kulturową. Pod tymi osadami występuje do 2 m głębokości glina ilasto-piaszczysta, brązowa, która nie zawierała artefaktów i stanowiła calec. Jak się okazało po wykonaniu wkopów archeologicznych, wypełnisko fos było głębsze niż pokazały to wiercenia (ryc. 8–9).

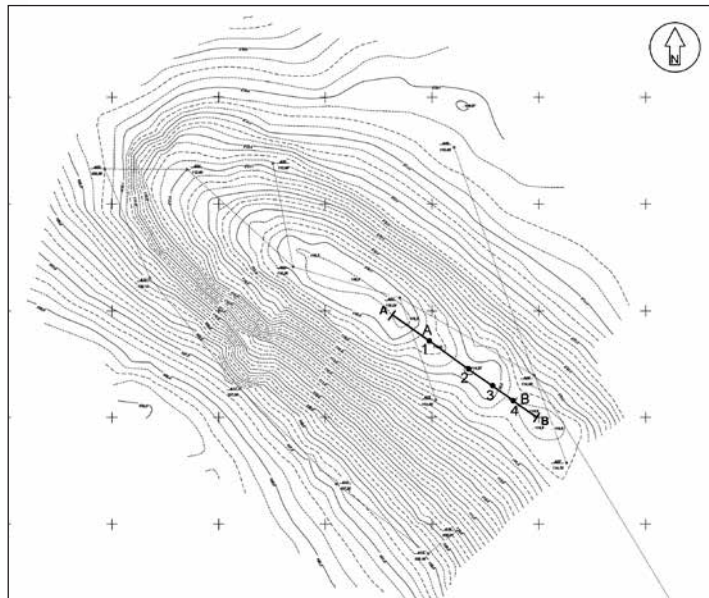
¹ Rabek i Narwojsz 2008.

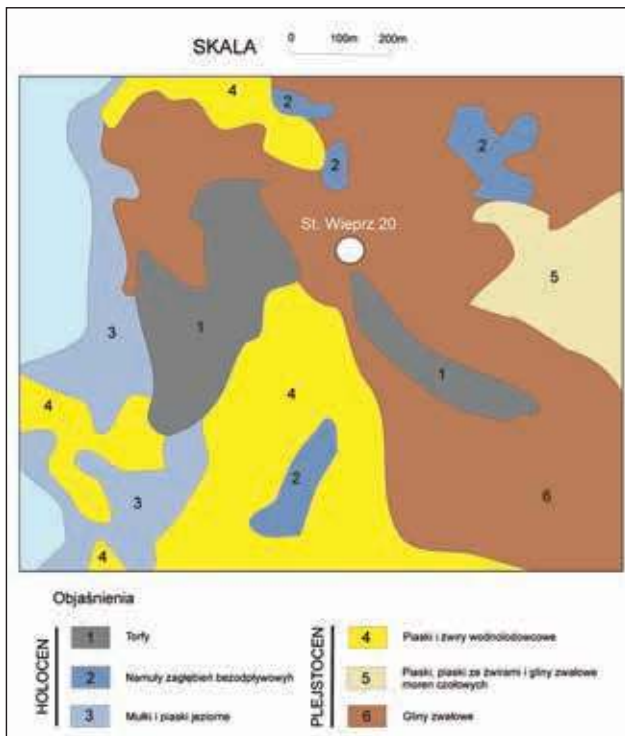
Ryc. 5. Grodzisko w Wieprzu, st. 20 na zobrazowaniu ALS (na podstawie materiałów CODGIK, oprac. R. Solecki)

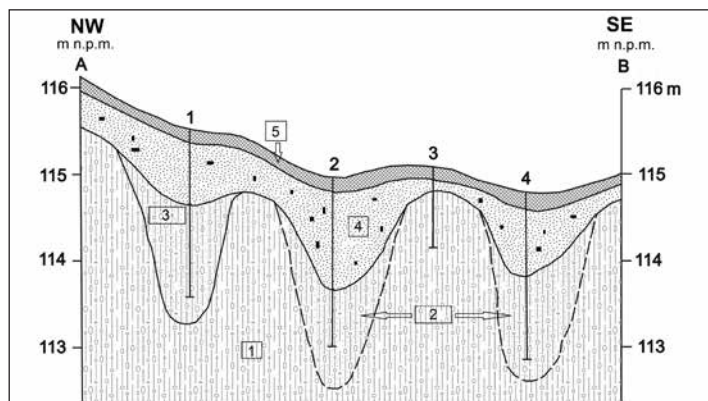
Ryc. 6. Przekroje grodziska w Wieprzu, st. 20 po dwóch liniach uzyskane z danych ALS (na podstawie materiałów CODGIK, oprac. R. Solecki)

Ryc. 8. Plan grodziska w Wieprzu, st. 20 z lokalizacją odwiertów geologicznych (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Ryc. 7. Mapa geologiczna obejmująca obszar wokół grodziska w Wieprzu, st. 20 (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

Ryc. 9. Profil geologiczny grodziska w Wieprzu, st. 20: 1 - glina zwalowa, 2-3 - gliniasto-piaszczyste wypełnienia fos, 4 - warstwy archeologiczne, 5 - humus oraz gleba (oprac. J. Nitychoruk i F. Welc)

BADANIA ARCHEOLOGICZNE

RAFAŁ SOLECKI I JACEK WYSOCKI

Przebieg badań terenowych

Stanowisko zostało odkryte w trakcie badań powierzchniowych AZP w 1989 roku przez Marię Wielgus i Jacka Wysockiego i określone wówczas jako grodzisko wczesnośredniowieczne. Do tej pory nie było jednak badane wykopaliskowo.

Przystępując do badań w ramach projektu NPRH *Katalog grodzisk Warmii i Mazur w roku 2013* zdecydowano się na zastosowanie jednego długiego wykopu o wymiarach 2 x 42 m, usytuowanego na osi prostopadłej do osi widocznych relikwów fos i wałów. Jego jeden koniec obejmował obszar majdanu, od około połowy jego długości, na długości około 7 m, a drugi koniec sięgał podnóża wypiętrzenia od strony południowo-wschodniej. Łączna przebadana powierzchnia wynosi 84 m² (ryc. 10–11).

Stratygrafia stanowiska

W trakcie badań archeologicznych wydzielono łącznie 82 jednostki stratygraficzne, które podzielono na cztery główne fazy związane z użytkowaniem tego obszaru (tab. 1 i ryc. 12).

Warstwy naturalne

Podłożem archeologicznej stratyfikacji stanowiska jest jednostka 26. Składają się na nią zwarte, twarde gliny zwałowe barwy od żółtej, przez pomarańczową, po brązową. Pomiedzy kolejnymi laminacjami tych glin występują soczewki sypkich piasków z rdzawymi, żelazistymi wytrąceniami oraz konglomeraty żwiru i kamieni. Pojedyncze kamienie występują także sporadycznie w obrębie pokładów gliny.

Faza I

Faza I związana jest z budową umocnień – wałów (z prawdopodobnymi konstrukcjami drewnianymi) i fos (ryc. 13–15).

Wał majdanu ma u podstawy ok. 3,9 m szerokości, a zachowana wysokość dochodzi do 0,35 m. Najwyższy punkt zachowanego nasypu osiąga poziom 116,26 m n.p.m. Zbudowano go ze zwartej, twardej, lekko ziemistej gliny (4) leżącej na calcu. Poniżej warstwy 4 natrafiono na dwa doły postłupowe:

- dół postłupowy 30, kwadratowy w planie, U-kształtny w przekroju, o długości boku do 90 cm i głębokości do 80 cm; jego wypełniskiem jest ziemista glina z dużą liczbą kamieni (31), wśród których natrafiono na kilka kamiennych rozcieraczy;
- dół postłupowy 32, kwadratowy w planie, U-kształtny w przekroju, o długości boku do 80 cm

i głębokości do 50 cm; jego wypełniskiem jest ciemna, twarda glina (33).

Doły te ułożone są na osi równoległej do osi nasypu i wyznaczają najpewniej linię palisady okalającej majdan, która pierwotnie wzmocniona była opisanym wyżej nasypem. Na wschód od palisady, na zewnętrznym stoku wału zaobserwowano lekko piaszczystą i ziemistą glinę 55, która formowała skłon wału.

Wał I ma u podstawy ok. 5,1 m szerokości, a zachowana wysokość dochodzi do 0,4 m. Najwyższy uchwycony punkt osiąga poziom 115,46 m n.p.m. Na nasyp wału składają się, w kolejności stratygraficznej: lekko ziemista, zwarta glina (48) i zwarta glina (6), która w części stropowej kruszy się i pyli.

Wał II ma u podstawy ok. 4,3 m szerokości, a zachowana wysokość dochodzi do 0,4 m. Najwyższy jego punkt osiąga poziom 115,07 m n.p.m. Nasyp tego wału tworzy lekko ziemista glina (8). Przy zewnętrznej krawędzi wału, na styku z Fosą III zanotowano obecność dużego kamienia (średnicy 30 cm), który pierwotnie mógł stanowić umocnienie wału.

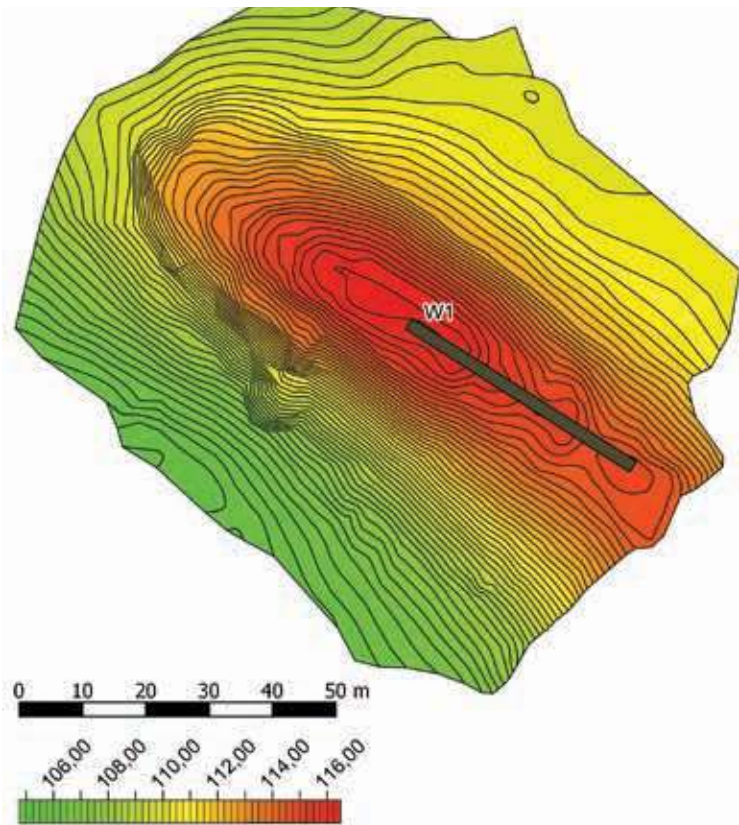
Wał III zachował się jedynie w formie podłużnej soczewki lekko ziemistej gliny (71) miąższości do 20 cm, której najwyższy punkt osiąga poziom ok. 114,68 m n.p.m. Podobnie, jak w przypadku Wału II, zanotowano obecność dużego kamienia (średnicy 60 cm) na styku z Fosą III.

Przestrzeń pomiędzy wałami tworzy fosy. Fosa I (38) ma szerokość ok. 3,9 m, a jej najniższy punkt znajduje się na poziomie 114,04 m n.p.m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a szczytem Wału majdanu po osi ściany północnej wykopu wynosi ok. 2,1 m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a szczytem Wału I po tej samej osi wynosi ok. 1,4 m. Fosa II (39) ma szerokość ok. 5,5 m, a jej najniższy punkt znajduje się na poziomie 112,9 m n.p.m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a szczytem Wału I po osi ściany północnej wykopu wynosi ok. 2,5 m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a szczytem Wału II po tej samej osi wynosi ok. 2,1 m. Fosa III (82) ma szerokość ok. 5,4 m, a jej najniższy punkt znajduje się na poziomie 113,01 m n.p.m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a szczytem Wału II po osi północnej ściany wykopu wynosi ok. 2 m. Różnica wysokości pomiędzy dnem fosy, a powierzchnią gruntu poza stanowiskiem po tej samej osi wynosi około 1,5 m.

Wały grodziska są bardzo silnie zniszczone i nie można na podstawie zachowanych relikwów określić ich konstrukcji. Biorąc jednak pod uwagę znaczną głębokość odkrytych fos (i wypełniających je warstw erozyjnych), należy sądzić, że były to pierwotnie konstrukcje zdecydowanie wyższe niż ich zachowane pozostałości.

Faza IIA, IIB, IIC i IID

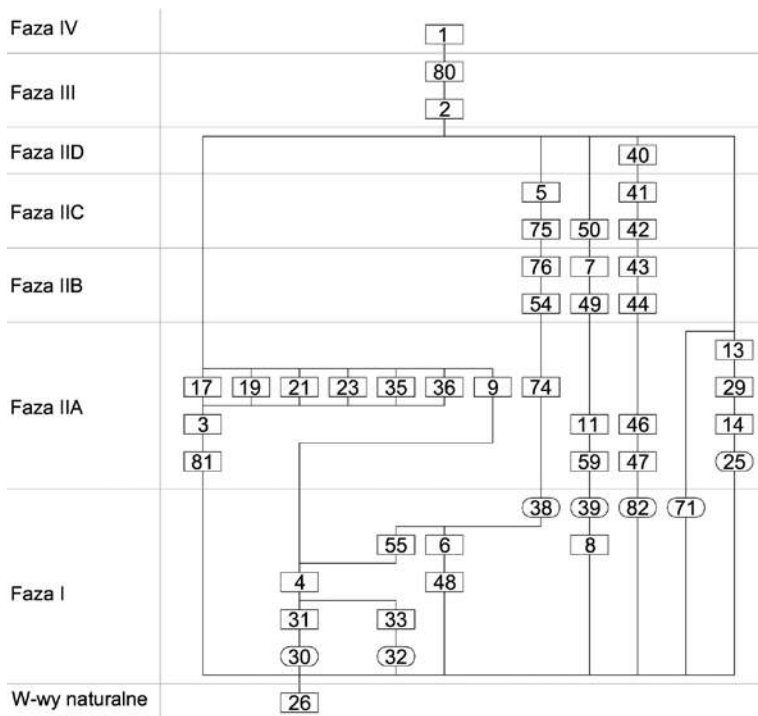
Kolejna faza dziejów stanowiska to okres funkcjonowania grodziska. Jednostki stratygraficzne zwią-

Ryc. 10. Plan warstwiczny grodziska w Wieprzu, st. 20 z zaznaczonym wykopem badawczym (na podstawie pomiarów J. Błaszczyka, oprac. R. Solecki)

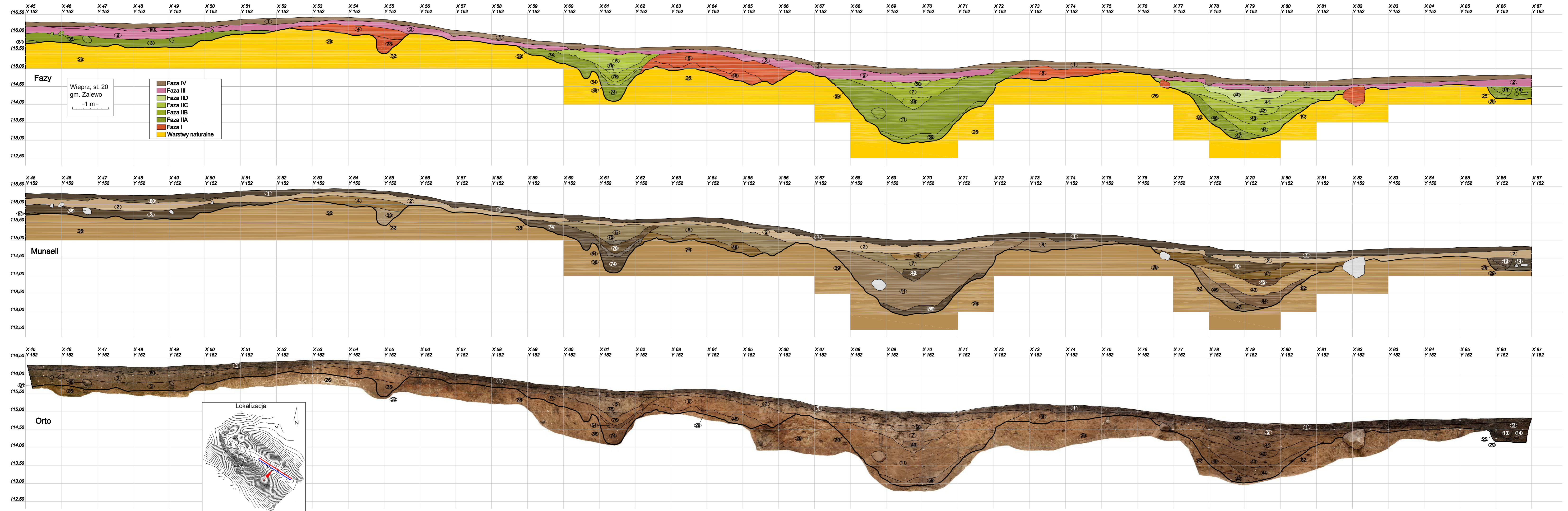
Ryc. 11. Wieprz, st. 20. Widok ogólny wykopu w czasie eksploracji (fot. Z. Kobyliński)

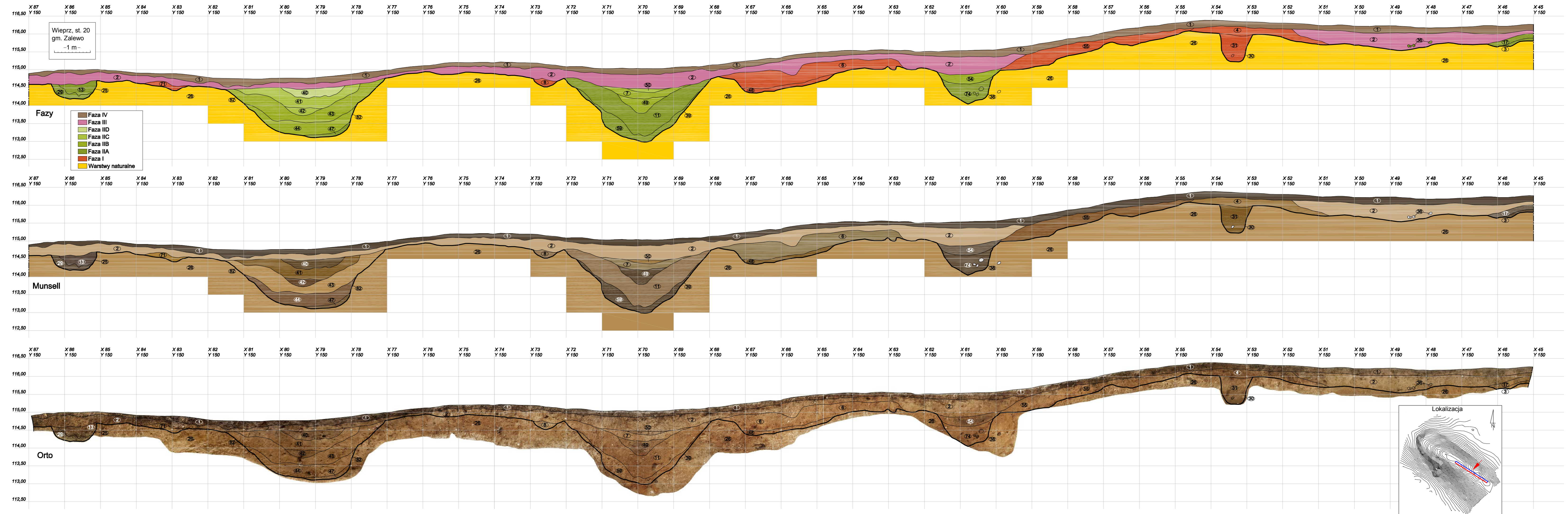
Ryc. 12. Wieprz, st. 20. Diagram relacji stratygraficznych (oprac. R. Solecki)

zane z tą fazą manifestują się głównie w warstwach będących wypełniskami fos i na obszarze majdanu (ryc. 14–15). W obrębie tej fazy możliwe jest wydzielenie co najmniej czterech okresów, które należą do tego samego horyzontu chronologicznego. Niestety ze względu na brak bezpośrednich relacji stratygraficznych pomiędzy nawarstwieniami z kolejnych fos, nie jest możliwe zbudowanie ich wspólnej chronologii. Z tego względu konieczne jest opisanie ich w obrębie jednej fazy, gdyż podział spowodowałby potencjalne nieścisłości w narracji.

W Fosie I (38) najstarszy okres (IIA) jest reprezentowany przez zwartą, twardą, lekko piaszczystą

Ryc. 14. Wieprz, st. 20. Ściana północna wykopu 1 (oprac. R. Solecki i J. Wysocki)

Ryc. 15. Wieprz, st. 20. Ściana południowa wykopu 1 (oprac. R. Solecki i J. Wysocki)

Tabela 1. Wieprz, st. 20. Badania w roku 2013. Katalog warstw i obiektów oraz ich zależności stratygraficznych (oprac. R. Solecki)

Numer jednostki	Numer obiektu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
1	-	Całe stanowisko	X=45-87; Y=150-152	Ciemnoszara, miejscami lekko brązowa, piaszczysta ziemia; miąższość do 20 cm; humus leśny	10YR 3/2	-	2, 80
2	-	Całe stanowisko	X=45-87; Y=150-152	Przemieszana ziemia i piasek; miąższość do 30 cm; warstwa erozyjna narosła po opuszczeniu stanowiska	10YR 7/4	1, 80	3
3	-	Obszar majdanu	X=45-52; Y=150-152	Poziom zbitej ziemi przemieszanej z piachem; miąższość do 30 cm; poziom użytkowy z okresu funkcjonowania grodziska	10YR 3/3	2	81
4	-	Wał majdanu	X=50,70-55,80; Y=150-152	Lekko ziemista glina; miąższość do 35 cm; relikw Wału majdanu	10YR 5/6	2	33, 53
5	-	Fosa I	X=62,30-66,50; Y=150-152	Pylasty piasek; miąższość do 55 cm; warstwa erozyjna w obrębie Fosi I, narosła po opuszczeniu grodziska	2,5Y 5/4	2	75
6	-	Wał I	X=62,30-66,50; Y=150-152	Glina, w części stropowej pylasta; miąższość do 55 cm; relikw Wału I	2,5Y 5/4	38	48
7	39	Fosa II	X=67,80-71,40; Y=150-152	Pylasty piasek; miąższość do 45 cm; wypełnik Fosi II	2,5Y 5/4	50	49
8	-	Wał II	X=72,30-75,60; Y=150-152	Lekko ziemista glina; miąższość do 40 cm; relikw Wału II	10YR 5/4	39	26
9	-	Wał majdanu	X=51,60-52,70; Y=150,50-151,80	Soczewka ciemnej gliny; miąższość do 5 cm	10YR 3/2	2	4
11	39	Fosa II	X=67,30-72,10; Y=150-152	Piaszczysta glina; miąższość do 110 cm; wypełnik Fosi II	10YR 5/4	49	59
13	25	U podstawy wyniesienia grodziska	X=85-86,60; Y=150-152	Ciemna ziemia; miąższość do 40 cm; wypełnik rowu 25	7,5YR 3/2	2	29
14	25	U podstawy wyniesienia grodziska	X=86,20-87; Y=150,20-152	Gliniasta ziemia; miąższość do 50 cm; wypełnik rowu 25	2,5Y 3/2	29	25
17	-	Obszar majdanu	X=45-46,40; Y=150-150,60	Piaszczysta ziemia; miąższość do 15 cm; warstwa powstała w trakcie funkcjonowania grodziska	10YR 4/2	2	3
19	-	Obszar majdanu	X=45,90-46,50; Y=151-151,90	Szara ziemia z drobinami węgielków drzewnych; miąższość do 5 cm; relikw paleniska	10YR 6/1	2	3
21	-	Obszar majdanu	X=47,40-48,40; Y=150,60-151,60	Szara ziemia z drobinami węgielków drzewnych; miąższość do 5 cm; relikw paleniska	10YR 6/1	2	3
23	-	Obszar majdanu	X=48,80-49,20; Y=150,10-151,60	Szara ziemia z drobinami węgielków drzewnych; miąższość do 5 cm; relikw paleniska	10YR 6/1	2	3
25	25	U podstawy wyniesienia grodziska	X=85-87; Y=150-152	Regularny, nieckowaty w profilu wąski rowek; szer. do 130 cm, gł. do 50 cm		29	14, 26
26	-	Całe stanowisko	X=45-87; Y=150-152	Glina z soczewkami sypkiego piasku i żwiru; całec	10YR 6/6	81	-
29	25	U podstawy wyniesienia grodziska	X=85-86,60; Y=150-152	Konglomerat spalenizny, węgli drzewnych, przepalanej polepy, ceramiki oraz gliny; miąższość do 40 cm; wypełnik rowu 25	10YR 3/3	13	14, 25
30	30	Wał majdanu	X=52,80-53,80; Y=150-150,60	Dół posłupowy, kwadratowy w planie, U-kształtny w przekroju; bok do 90 cm, gł. do 80 cm		31	26
31	30	Wał majdanu	X=52,80-53,80; Y=150-150,60	Ziemista glina z dużą liczbą kamieni; wypełnik dołu posłupowego 30	10YR 4/6	4	30
32	32	Wał majdanu	X=54,50-55,50; Y=151,50-152	Dół posłupowy, kwadratowy w planie, U-kształtny w przekroju; bok do 80 cm, gł. do 50 cm		33	26
33	32	Wał majdanu	X=54,50-55,50; Y=151,50-152	Ciemna, twarda gliny; wypełnik dołu posłupowego 32	10YR 6/4	4	32
35	-	Obszar majdanu	X=46,50-49,90; Y=151-152	Skupisko kamieni		2	3
36	-	Obszar majdanu	X=47,20-49,50; Y=150-151	Skupisko kamieni		2	3
38	38	Fosa I	X=58,60-62,70; Y=150-152	Nieregularnie V-kształtny w przekroju rów; szer. do 390 cm, gł. do 130 cm; Fosa I		74	6, 26
39	39	Fosa II	X=67,30-72,10; Y=150-152	Regularny, nieckowaty w przekroju rów; szer. do 550 cm, gł. do 170 cm; Fosa II		59	8, 26
40	82	Fosa III	X=77,70-80,20; Y=150-152	Lekko gliniasta, lekko piaszczysta ziemia; miąższość do 35 cm; wypełnik Fosi III	10YR 3/4	2	41
41	82	Fosa III	X=76,30-81,80; Y=150-152	Lekko piaszczysta glina; miąższość do 40 cm; wypełnik Fosi III	10YR 4/6	40	42
42	82	Fosa III	X=78,80-80,20; Y=150-152	Lekko gliniasta ziemia; miąższość do 20 cm; wypełnik Fosi III	7,5YR 3/4	41	43

Tabela 1. Ciąg dalszy

Numer jednostki	Numer obiektu	Położenie w obrębie stanowiska	Współrzędne siatki pomiarowej stanowiska	Opis jednostki stratygraficznej	Barwa (Munsell)	Pozycja stratygraficzna	
						Znajduje się pod	Znajduje się nad
43	82	Fosa III	X=77–81,60; Y=150–152	Twarda, ziemista glina; miąższość do 70 cm; wypełnisko Fosy III	10YR 6/6	42	44
44	82	Fosa III	X=77,80–81; Y=150–152	Lekko ziemista glina z domieszką żwiru; miąższość do 40 cm; wypełnisko Fosy III	7,5YR 4/4	43	46, 47
46	82	Fosa III	X=77,20–79,20; Y=150,60–152	Lekko piaszczysta glina; miąższość do 40 cm; wypełnisko Fosy III	10YR 5/4	44	47
47	82	Fosa III	X=78,30–79,60; Y=150–152	Lekko ziemista glina z drobinami węgla drzewnych; miąższość do 20 cm; wypełnisko Fosy III	10YR 4/4	44, 46	82
48	-	Wał I	X=62–67,80; Y=150–152	Lekko ziemista, zwarta glina; miąższość do 30 cm; nasyp Wału I	10YR 4/6	6	26
49	39	Fosa II	X=69,20–70,60; Y=150–152	Ziemisty piasek; miąższość do 35 cm; wypełnisko Fosy II	10YR 3/3	7	11
50	39	Fosa II	X=69,10–70,30; Y=150–152	Ziemisty piasek; miąższość do 20 cm; wypełnisko Fosy II	10YR 5/5	2	7
54	38	Fosa I	X=59,80–62,30; Y=150–152	Ziemia z domieszką ilastego piasku; miąższość do 30 cm; wypełnisko Fosy I	10YR 4/2	76	74
55	-	Wał majdanu	X=54,50–59,90; Y=150–151,60	Lekko piaszczysta, ziemista glina; miąższość do 50 cm; niwelacja formująca stok Wału majdanu	7,5Y 4/6	38	4
59	39	Fosa II	X=68,70–71,80; Y=150–152	Gliniasta ziemia; miąższość do 50 cm; wypełnisko Fosy II	10YR 3/3	11	39
71	-	Wał III	X=81,90–84,30; Y=150–151,30	Lekko ziemista glina; miąższość do 20 cm; relikty Wału III	10YR 5/8	2	26
74	38	Fosa I	X=58,50–62,20; Y=150–152	Zwarta, twarda, lekko piaszczysta glina; miąższość do 60 cm; wypełnisko Fosy I	10YR 3/3	54	38
75	38	Fosa I	X=61,10–61,90; Y=150–152	Ziemia z domieszką ilastego piasku; miąższość do 10 cm; wypełnisko Fosy I	2,5Y 4/2	5	76
76	38	Fosa I	X=60,70–62,70; Y=150–152	Lekko piaszczysta glina; miąższość do 25 cm; wypełnisko Fosy I	10YR 3/4	75	54
80	-	Obszar majdanu	X=45,40–50,60; Y=151–152	Brązowa, piaszczysta ziemia; miąższość do 10 cm; warstwa podściółkowa	2,5Y 4/3	1	2
81	-	Obszar majdanu	X=45–45,40; Y=151,50–152	Lekko piaszczysta ziemia; miąższość do 10 cm; soczewka o nieokreślonej funkcji	2,5Y 3/4	3	26
82	82	Fosa III	X=76,30–81,90; Y=151,50–152	Regularny, nieckowaty w przekroju rów; szer. do 540 cm, gł. do 140 cm; Fosa III		47	26

glinę (74). Brak wyraźnych domieszek organicznych sugeruje, że jest to warstwa erozyjna, która osadziła się zapewne niezbyt długo po wykopaniu fosy, na jej dnie nie zanotowano bowiem żadnych śladów humifikacji. Kolejny okres (IIB) wyznacza ziemia z domieszką ilastego piasku (54), będąca poziomem użytkowym w obrębie Fosy I oraz zalegająca ponad nią lekko piaszczysta glina (76), będąca warstwą erozyjną. Najmłodszy wydzielony okres (IIC) wyznacza ziemia z domieszką ilastego piasku (75), będąca poziomem użytkowym w obrębie Fosy I oraz zalegająca ponad nią pylasty piasek (5), będący warstwą erozyjną.

W Fosie II (39) najstarszy okres (IIA) jest reprezentowany przez gliniastą ziemię (59) będącą poziomem użytkowym oraz zalegającą ponad nią piaszczystą glinę (11), będącą warstwą erozyjną. Kolejny okres (IIB) wyznacza ziemisty piasek (49), będący poziomem użytkowym w obrębie Fosy II oraz zalegający ponad nim pylasty piasek (7), będący warstwą erozyjną. Najmłodszy wydzielony okres (IIC) wyznacza ziemisty piasek (50) będący poziomem użytkowym w obrębie Fosy II.

W Fosie III (82) najstarszy okres (IIA) jest reprezentowany przez lekko ziemistą glinę z drobinami węgla drzewnych (47), stanowiącą poziom użytkowy oraz zalegającą ponad nią lekko piaszczystą glinę

(46), będącą warstwą erozyjną. Kolejny okres (IIB) wyznacza lekko ziemista glina z domieszką żwiru (44), stanowiąca poziom użytkowy oraz zalegająca ponad nią twarda, ziemista glina (43), będąca warstwą erozyjną. Kolejny okres (IIC) wyznacza lekko gliniasta ziemia (42), stanowiąca poziom użytkowy oraz zalegająca ponad nią lekko piaszczysta glina (41), będąca warstwą erozyjną. Najmłodszy wydzielony okres (IID) wyznacza lekko gliniasta, lekko piaszczysta ziemia (40), będąca poziomem użytkowym w obrębie Fosy III.

Na obszarze majdanu poziom użytkowy z tej fazy wyznacza występująca ponad calcem lekko piaszczysta ziemia (81) oraz zalegająca ponad nią ziemia przemieszana z piachem (3). Na jej stropie zadokumentowano dwa niezbyt liczne bruki kamienne (35) i (36) oraz trzy skupiska szarej ziemi z drobinami węgielków drzewnych (19), (21) i (23), które są zapewne pozostałościami ognisk. Na tym samym poziomie stratygraficznym zanotowano także soczewki ciemnej gliny (9) i piaszczystej ziemi (17), które zapewne także narodziły w trakcie funkcjonowania grodziska.

Najciekawszym obiektem z tej fazy jest niewielki rów (25) odkryty już poza linią wałów i fos, lecz powielający ich oś. Rów ten ma formę regularnej rynny o szerokości ok. 130 cm i głębokości do 50 cm. Wy-

pełniskiem rowu w kolejności stratygraficznej jest: gliniasta ziemia (14), konglomerat spalenizny – węgla z drewna sosnowego² i polepy – oraz gliny (29) i ciemna ziemia (13). Z wypełniska tego obiektu pozyskano liczny materiał zabytkowy w postaci fragmentów naczyń ceramicznych.

Faza III

Fazę III reprezentują jednostki stratygraficzne narosłe po opuszczeniu grodziska. Powstały one w wyniku erozji wałów – ich rozwiewania i rozmywania. Zawierają one także ślady epizodycznego przebywania ludzi w tym miejscu. Do fazy tej zaliczono przemieszana ziemię i piasek (2), której pokład o miąższości do 30 cm przykrywa cały badany obszar, oraz warstwę piaszczystej ziemi (80) wydzieloną na obszarze majdanu ponad warstwą (2).

Faza IV

Najmłodsza faza dziejów stanowiska to współczesny horyzont chronologiczny i wyznacza go piaszczysta ziemia (1), będąca humusem leśnym pokrywającym cały obszar stanowiska.

ZNALAZISKA

URSZULA KOBYLIŃSKA

Ceramika

Ogólna charakterystyka zespołu ceramicznego

W czasie badań grodziska w Wieprzu, st. 20 w roku 2013 znaleziono 1001 fragmentów ceramiki, w tym 102 fragmenty z zachowanym wylewem, co stanowi 428% SEN, składające się na ok. 69 naczyń, z których 23 brzegi są ornamentowane owalnymi wgłębieniami. Wśród znalezisk wystąpiło 776 brzuśców, na co składa się 105 fragmentów chropowaconych, 445 gładkich i 11 wyświeconych, zaś 59 – szorstkich. Spośród dolnych części naczyń wydzielono 55 fragmentów przydennych i 28 z zachowanym dnem, co stanowi 228% SEN. W nielicznych przypadkach udało się określić rodzaj den. Najwięcej było den płaskich – osiem fragmentów, lekko wklęsłych – trzy fragmenty i dwa wklęsłe (tab. 2).

Materiał ceramiczny z tego stanowiska jest dość mocno zniszczony (tab. 3). Fragmenty ceramiki są wypłukane i mają zatarte brzegi. Nieokreślonych brzuśców, bez możliwości opisanego rodzaju powierzchni jest 129 fragmentów, a wszystkich przepalonych ułamków było 30 brzuśców i 43 inne fragmenty. Ceramika jest mocno rozdrobniona, głównie są to ułamki o wielkości

3 i 4 cm, stanowiące ponad połowę liczebności całego zbioru. Łącznie z uławkami o wielkości 1 i 2 cm, tych drobnych fragmentów jest aż 655, czyli ponad 65% zbioru. Większość więc materiału ceramicznego nie niesie ze sobą szerszych informacji o formie całych naczyń. Fragmentów średniej wielkości, pomiędzy 5 i 7 cm, jest 292 fragmenty, zaś dużych części naczyń, o wielkości powyżej 7 cm, jest w tym zbiorze jedynie 54. Zniszczonych fragmentów z zatartymi brzegami II i III kategorii zniszczenia³ jest dwa razy więcej niż nie zniszczonych. Całych naczyń nie znaleziono, lecz w kilku jednostkach stratygraficznych (13, 14 i 29; wszystkich stanowiących wypełnisko rowu 25) zalegały większe skupiska fragmentów ceramiki, z których można częściowo wykleić większe partie garnków lub połączyć kilka części z wylewem czy fragmentów przydennych.

Sądząc po liczbie zebranych fragmentów ceramiki, nawarstwienia powstałe w Fazie I, III i IV dziejów grodziska zawierały niktę tylko ślady działalności ludzkiej. Faza I, którą możemy scharakteryzować na podstawie 80 fragmentów ceramiki, reprezentowana jest przez stosunkowo sporą liczbę fragmentów startych i zniszczonych oraz ceramikę głównie o gładkiej powierzchni, cienkościenną. Nawarstwienia Fazy IIA zawierały większość wszystkich odkrytych fragmentów ceramiki; była to więc główna faza użytkowania tego stanowiska.

Formy naczyń (tabl. 1-6)

Wśród analizowanych fragmentów z wylewem wyróżnić można głównie naczynia z ozdobnym brzegiem, na które składają się talerze, garnki esowate, o zachylonym brzegu z powierzchnią wygładzaną i nieliczne garnki o chropowaconej powierzchni. Wystąpiły też naczynia o powierzchni gładkiej i wypolerowanej z długą szyjką, esowate z poszerzonym brzegiem oraz różnego rodzaju duże i małe misy, a także pojedyncze egzemplarze małych i miniaturowych naczyń.

Naczynia z ornamentowanym brzegiem wylewu i gładkimi powierzchniami ścianek

Talerze

Zidentyfikowane w omawianym zespole zabytkowym niewielkie fragmenty dwóch płaskich talerzy, o średnicach ok. 16 i 22 cm, mają ozdobne brzegi, formowane wgłębieniami palcowymi. Charakteryzują się one gładkimi, matowymi powierzchniami i jasnobrązowo-rudą barwą ścianek (2,5YR 5/4, 5/6). Jeden z talerzy ma gładki, nie wydzielający się, owalny brzeg, brzeg drugiego jest natomiast wyraźnie wyodrębniony (tabl. 1:26–27).

² Stępnik 2016: 243.

³ Według klasyfikacji zaproponowanej przez Buko 1990a.

Tabela 2. Zestawienie ilościowe fragmentów ceramiki z grodziska w Wieprzu, st. 20 (oprac. U. Kobylińska)

Faza	Jednostka stratygraficzna	Liczba fragmentów łącznie	Wylewy					Szyjki	Brzuśce							Ucha	Części przydne	Dna			Fragmenty przepalone	Fragmenty o wypłukanej powierzchni	
			Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)	Ornamentowane	Liczba fr. ogółem	Rodzaj powierzchni					Przepalone	Ornamentowane	Liczba fragmentów	SEN (procent obwodu)			Rodzaj					
							Chropowate		Gładkie	Wyświetlane	Szorstkie							Nieokreślone	Wklęsłe	Lekko wklęsłe			Płaskie
I	4	2					2	1				1	1			1					1		
I	6	60	3	3	23		45	14	10			21				12							
I	8	3					2	1	1							1							
I	31	17	1	2	5		13		12	1						1	1	12			1	2	
IIA	3	203	16	19	74	10	3	166	16	60	1	46	43		6	2	10	3			3	29	
IIA	11	2					1	1								1							
IIA	13	241	11	18	104	5	16	183	17	132	1		16	17	4	10	14	111	1		3	22	1
IIA	14	145	8	15	61	3	7	116	14	82		12	6	2	3	5	2	33		2		3	77
IIA	19	5						4		4						1							
IIA	23	3						3		2	1												
IIA	29	286	27	42	151	5	10	216	37	132	7		32	9	3	11	7	72	1	1	3	13	12
IIB	7	7						6		3			3			1							
IIC	5	2						1		1						1							
III	2	18	2	2	5	1	3	13	2	4			7	1							1	8	
IV	1	7	1	1	5			4	2	2						1	1						
Suma	1001	69	102	428	24	39	775	105	445	11	58	129	30	16	2	56	28	228	2	3	8	43	129

Tabela 3. Fragmentacja i erozja fragmentów ceramiki z grodziska w Wieprzu, st. 20 (oprac. U. Kobylińska)

Faza	Jedn. strat.	Kategorie wielkościowe															Stopień erozji			Suma		
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	I	II	III			
I	4				2														1	1		2
I	6	2	10	15	15	5	9	3	1										3	30	27	60
I	8			3																2	1	3
I	31		3	3	8	2		1											14		3	17
IIA	3	3	13	88	50	21	15	7	1	2	2							1	18	126	59	203
IIA	11						1	1											2			2
IIA	13		23	54	71	35	24	14	7	4	2	5	1		1			64	135	42	241	
IIA	14	5	14	50	24	26	12	9	2	2	1							25	111	9	145	
IIA	19		2	1	1	1														1	4	5
IIA	23		1	2																3		3
IIA	29		17	74	75	49	34	16	8	7	3	1		1	1			223	21	42	286	
IIB	7		2	2	2	1												3	1	3	7	
IIC	5		1						1											2		2
III	2	1	8	4	2	1	2											1	5	12	18	
IV	1			3	1	2	1											3	4		7	
Suma	11	94	299	251	143	98	51	20	15	8	6	1	1	2	1	356	442	203	1001			

Garnki z ozdobnym brzegiem

Najliczniej w omawianym zespole wystąpiły garnki o średnicy od 14 do 32 cm, z najczęstszą średnicą 18 cm, o esowatym profilu (tabl. 3:2–5; 6:14–15, 18) i matowej, gładkiej, lub lekko szorstkiej powierzchni, barwy jasnobrązowej lub szarobrązowej z okopceniem (7,5YR 5/3). Ozdabianie owalnymi wgniczeniami palcowymi poszerza lekko wychylony brzeg, niezależnie od formy. Liczne smugi i rysy, głównie w dolnych partiach na powierzchni zewnętrznej, świadczą o zacieraniu i wy-

równywaniu gliny (tabl. 3:3, 5). Wnętrze garnków jest lekko wygładzane lub zacierane. Są to średniej wielkości, o masywnej budowie garnki do gotowania (tabl. 3:2–6; 4:1; 6:17) oraz garnki z różnie uformowanym wylewem ozdobnym o nieco mniejszej pojemności (tabl. 6:10–16, 19). Garnek podobny do baniastych form średniej wielkości znaleziono np. na terenie grodziska w Sząbruku, st. 1, gm. Gietrzwałd, pow. olsztyński⁴. Jedno z naczyń,

⁴ Mirkowska 1998: tabl. 1:5.

które można określić jako szerokootworowe (średnica ok. 32 cm), jest dość płytkie z poszerzonym brzegiem i ma gładką powierzchnię (tabl. 3:1). Można je porównywać do podobnych garnków szerokootworowych typu II z Sząbruka⁵. Nieliczne garnki z ozdobnym brzegiem mają zachylony wylew, są baniaste i workowate w kształcie, masywne, grubościennie, o średnicy ok. 22 cm (tabl. 3:6; 4:1). Mają one gładkie, matowe powierzchnie barwy brązowej. Garnki z ozdobnym brzegiem wykonywane były z masy ceramicznej z dużą lub średnią ilością domieszki schudzającej o różnej granulacji wraz z miką. Naczynia tego rodzaju odkryto w jednostkach 3, 13, 14, 19, 34 z czasów użytkowania grodu i w jednostce 2 z okresu opuszczenia stanowiska (tabl. 3:1–6; 4:1; 6:10, 12–13, 15–16, 18).

Naczynia z poszerzonym brzegiem

Naczynia te, o średnicy wylewu wynoszącej od 15 cm do 26 cm, mają charakterystyczne, lekko wydzielające się, płasko ścięte, poszerzone brzegi z wystającą krawędzią zewnętrzną. Powierzchnie tych naczyń są gładkie, matowe, brązowe i czerwono-żółte (5YR 6/6) z obu stron, niekiedy z czarnymi plamami okopcenia. Masa ceramiczna zawierała domieszkę w sporej ilości, o zróżnicowanej granulacji, włącznie z grubymi i drobnymi ziarnami oraz miką. Są to naczynia średniej wielkości, czasem większe i dość masywne garnki, niektóre grubościennie, które zostały słabo opracowane i charakteryzują się słabo zwartą masą ceramiczną w przełamie. Część małych fragmentów tego typu naczyń wykazuje szczerbki ślady mocniejszego wypolerowania także od strony wewnętrznej (tabl. 2:9). Mniejsze formy tego rodzaju naczyń to dzbanuszki, a fragmenty naczyń o większej średnicy z powierzchnią wyświeconą mogą sugerować funkcję głębokich mis do przygotowywania potraw. Masa ceramiczna naczyń wyświeconych zawierała średnią ilość domieszki drobnoziarnistej oraz miki. Naczynia te były starannie wykonane o równych grubościach ścianek ze zwartym, jednolitym czarnym przełomem. Naczynia z poszerzonym brzegiem wystąpiły w jednostkach 3 i 6 oraz w wypełniku rowu 25 (tabl. 1:1, 7–9, 15, 21; 2:8–10, 13, 15; 6:9).

Naczynia z pogrubionym brzegiem

Część naczyń o zróżnicowanej wielkości średnic (od 15 cm do 30 cm), o powierzchni gładkiej, charakteryzuje się wyraźnie wydzielającym się, obłym, pogrubionym brzegiem. Są to naczynia o lekko esowatym profilu, z krótką szyjką, o wypolerowanej lub wyświeconej powierzchni barwy czarnej lub brązowej z obu stron (10YR 2/1 i 7,5YR 4/4). Masa ceramiczna, z której wykonano te naczynia jest zwarta, zawierała małą ilość drobnej domieszki schudzającej, miki,

ziarna różowe i białe, w jednolicie czarnym, brązowym lub szarym przełamie. Rozdrobnienie zbioru i brak zachowanych większych partii naczyń, nie pozwala w tym przypadku wnioskować o ich formie. Sugerować można tylko, że mogą to być czerpaki, dzbanki lub misy. Fragmenty górnych części naczyń z takimi brzegami znaleziono w wypełniku rowu 25 oraz w jednostce 29 z Fazy IIA grodziska (tabl. 1:17, 22–23, 25; 2:1–3, 11).

Naczynia o powierzchni pokrytej chropowaceniem

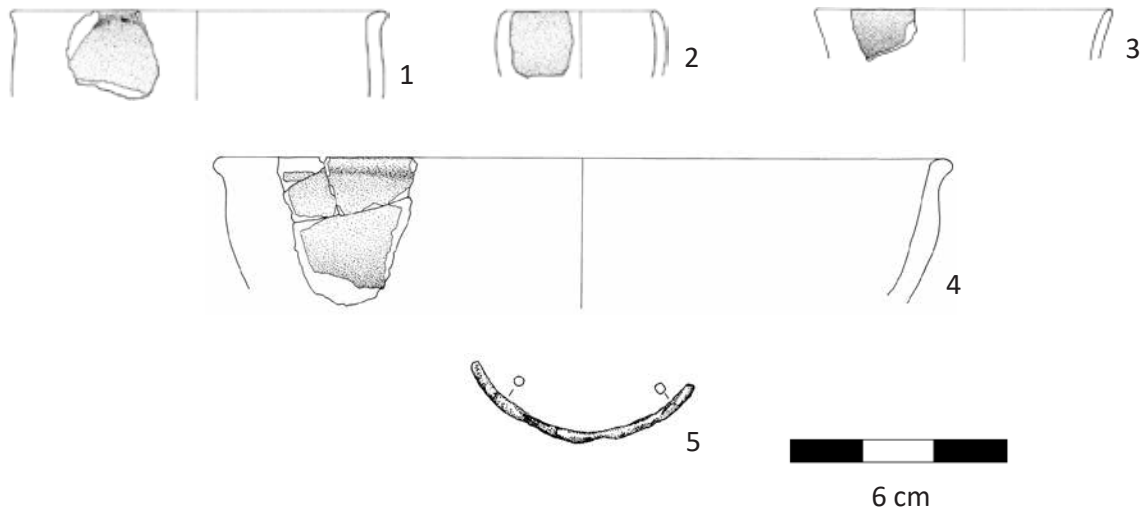
Naczynia chropowate są reprezentowane niezbyt licznie, przez 105 fragmentów brzuśców, kilka części przydennych i den lekko wklęsłych oraz trzy części górne naczyń z zachowanym wylewem. Górne części pochodziły z naczyń szerokootworowych, baniastego z pogrubionym brzegiem (tabl. 2:6) oraz z dwóch naczyń z brzegiem ornamentowanym wgłębieniami. Jedno z tych naczyń to garnek z zachyloną częścią górną (tabl. 6:11) z brzegiem zdobionym głębokimi wgnieceniami. Jego powierzchnia pokryta była cienką warstewką glinki z drobnymi ziarnami, tworzącą wyraźne, lecz drobne zmarszczenia gliny. Była to lekko baniasta forma naczyń z niewydzielonym wylewem i czarnym, gładkim wnętrzem. Drugie z naczyń o ornamentowanym brzegu to duże naczynie o średnicy 28 cm, które miało wygładzaną powierzchnię pod ozdobnym wylewem i lekkie chropowacenie na brzuścu. Ze względu na dużą średnicę wylewu, a niezbyt masywne ścianki, oraz ceglaste, wygładzone wnętrze, można sugerować, że służyło ono jako naczynie zasobowe, a nie przenośne naczynie do gotowania (tabl. 6:17). Pozostałe fragmenty o powierzchni chropowatej zachowały się w niewielkich rozmiarach i trudno określić dokładniej formy naczyń, z których pochodzą. Garnki zasobowe, schropowaczone miały barwę jasno-brązową lub czerwono-brązową (2,5YR 5/4), oraz trójbarwne przełamy, z masą ceramiczną zawierającą dużą i średnią ilość ziaren domieszki zróżnicowanej granulacji i barwy oraz miki.

Misy

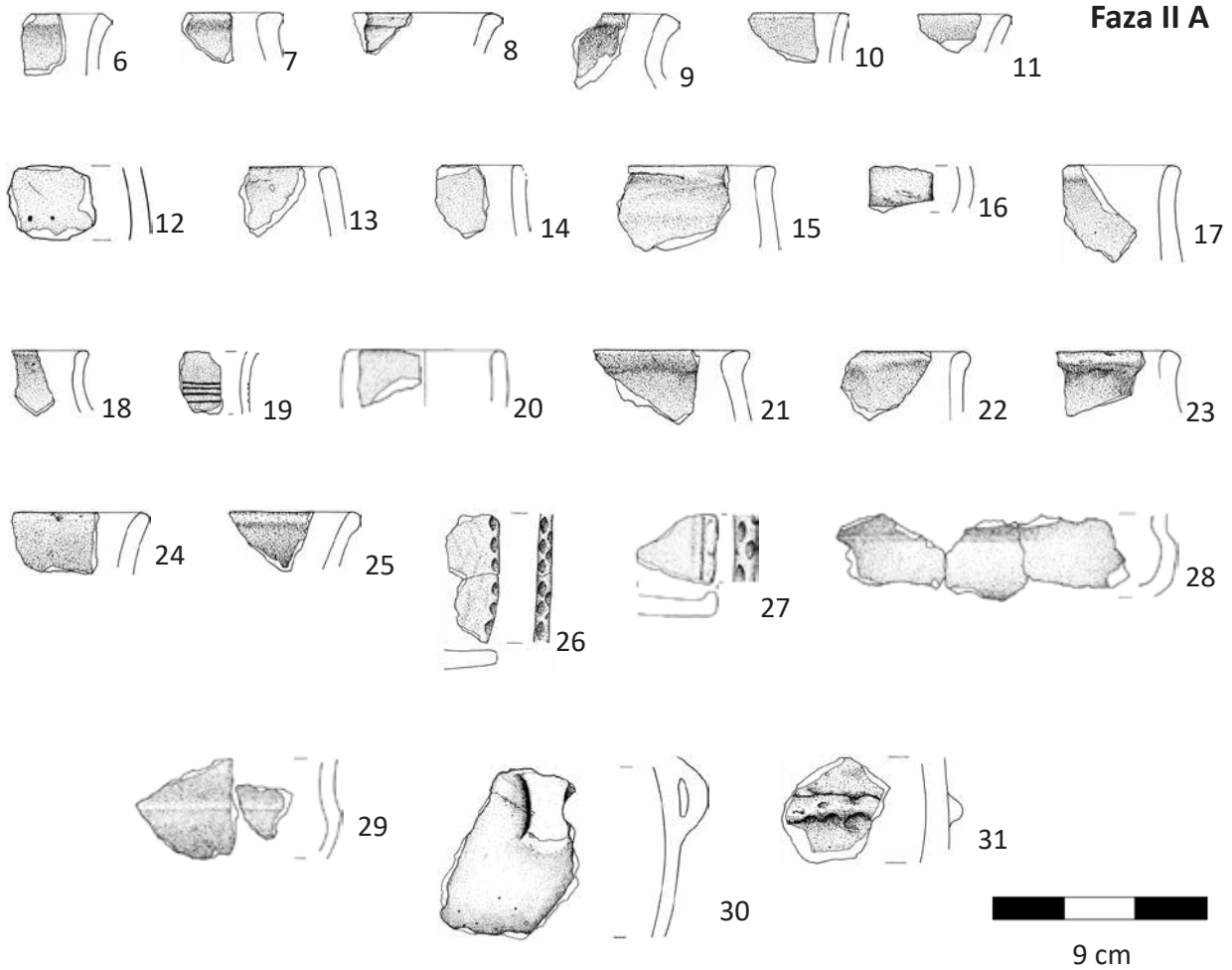
Zidentyfikowane w omawianym zbiorze fragmenty rozłożystych form naczyń pochodzą z siedmiu różnych mis. Jeden fragment pochodzi z jednostki stratygraficznej 29 z Fazy IIA grodziska. Jest to wyjątkowo cienkościenna miseczka o średnicy wylewu wynoszącej 14 cm, półkulistej formy, o powierzchni wyświeconej, barwy brązowej (tabl. 2:5). W skład masy ceramicznej wchodziła mała ilość domieszki schudzającej w postaci bardzo drobnego piasku oraz miki. Przełam był jednowarstwowy, a ścianki delikatne i dobrze opracowane. Pozostałe fragmenty mis to duże, masywne i mocno rozłożyste formy o wychylonych wylewach, z krawędziami obłymi lub płasko

⁵ Mirkowska 1998: tabl. 1:4.

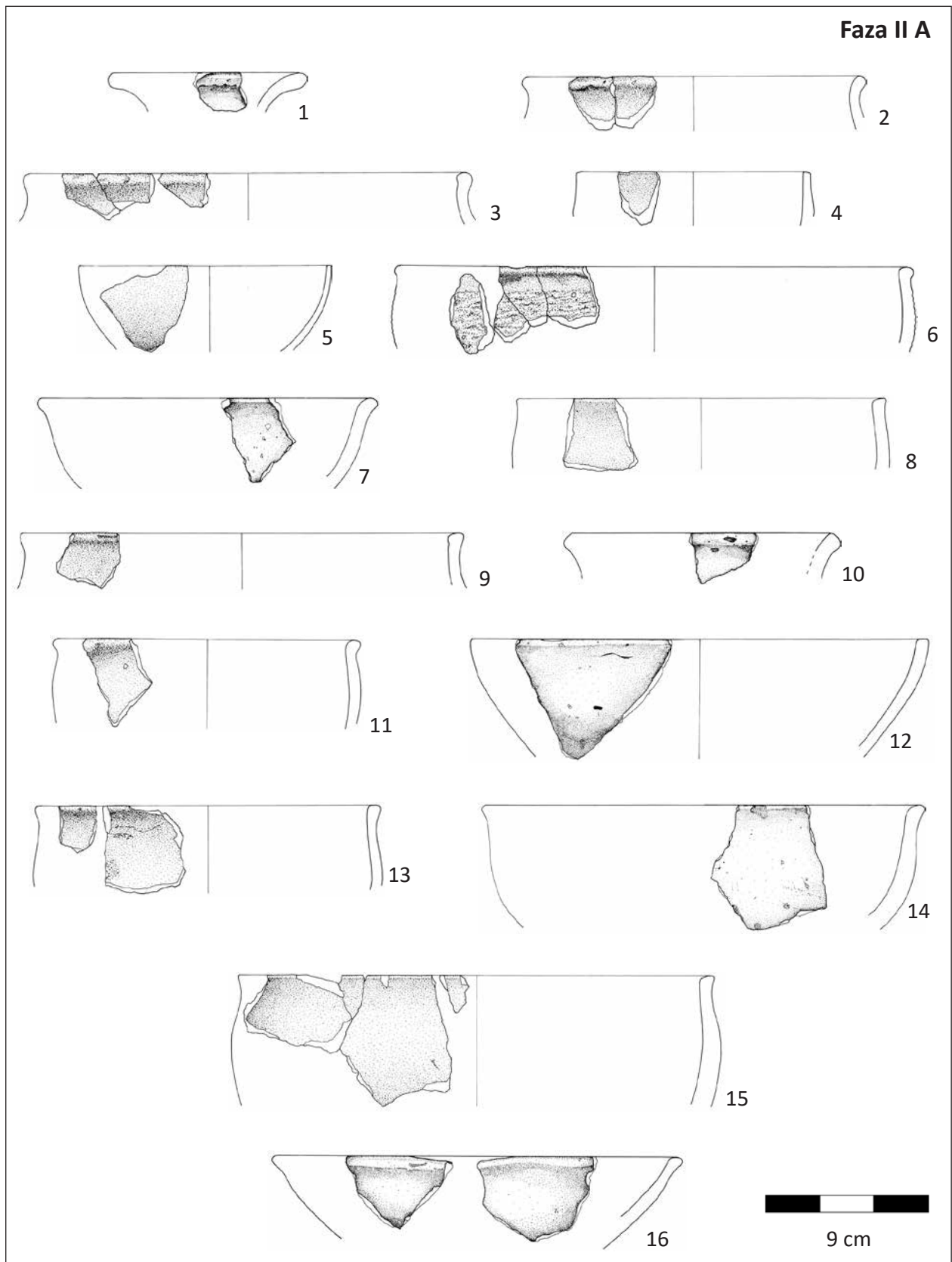
Faza I

Faza II A

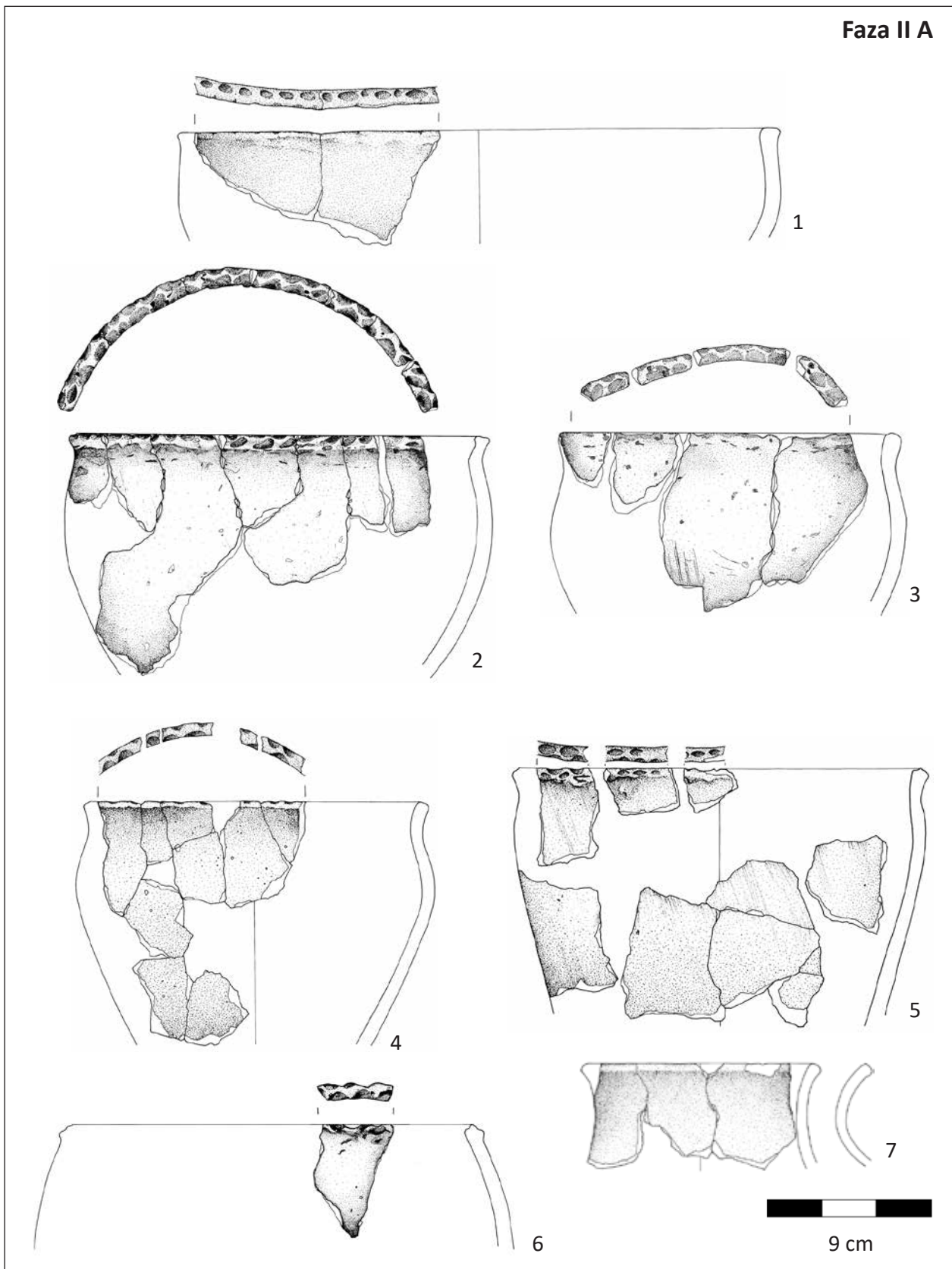

Tablica 1. Wieprz, st. 20. Zabytki z nawarstwień Fazy I (1-5) i IIA (6-31) (rys. A. Kucharska-Wach i P. Potocka)

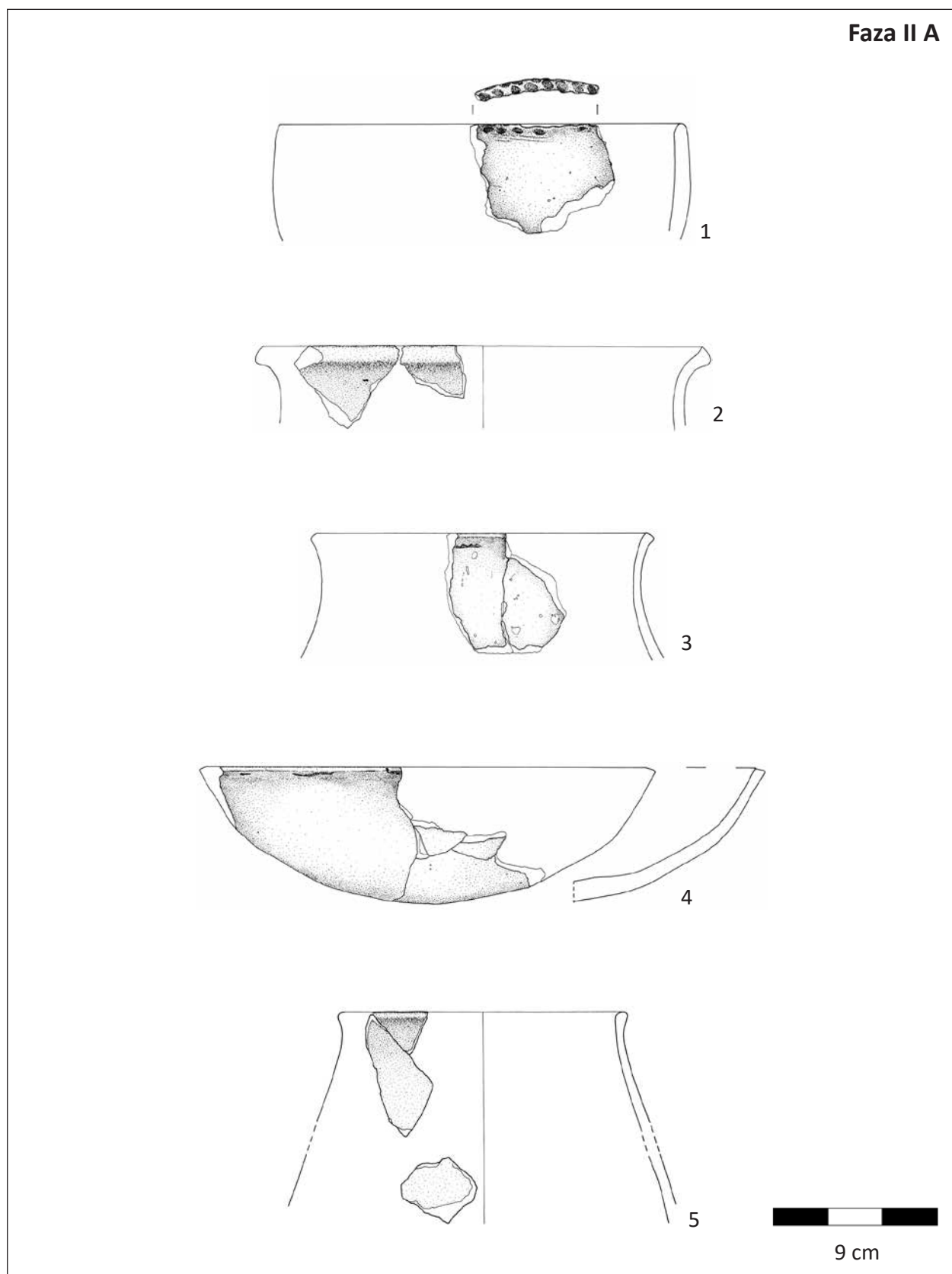
Tablica 2. Wieprz, st. 20. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIA (rys. A. Kucharska-Wach)

Faza II A

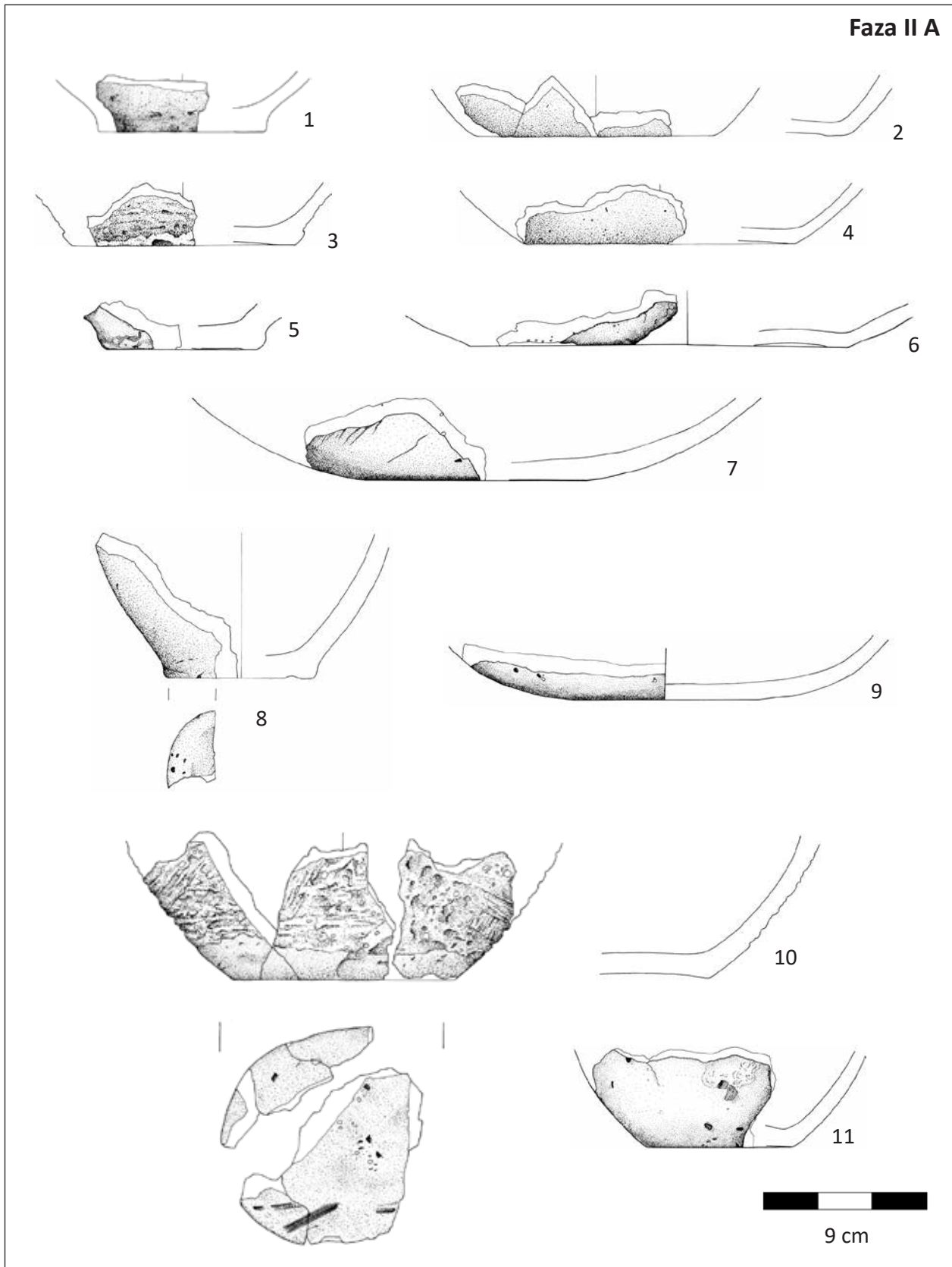

Tablica 3. Wieprz, st. 20. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIA (rys. A. Kucharska-Wach)

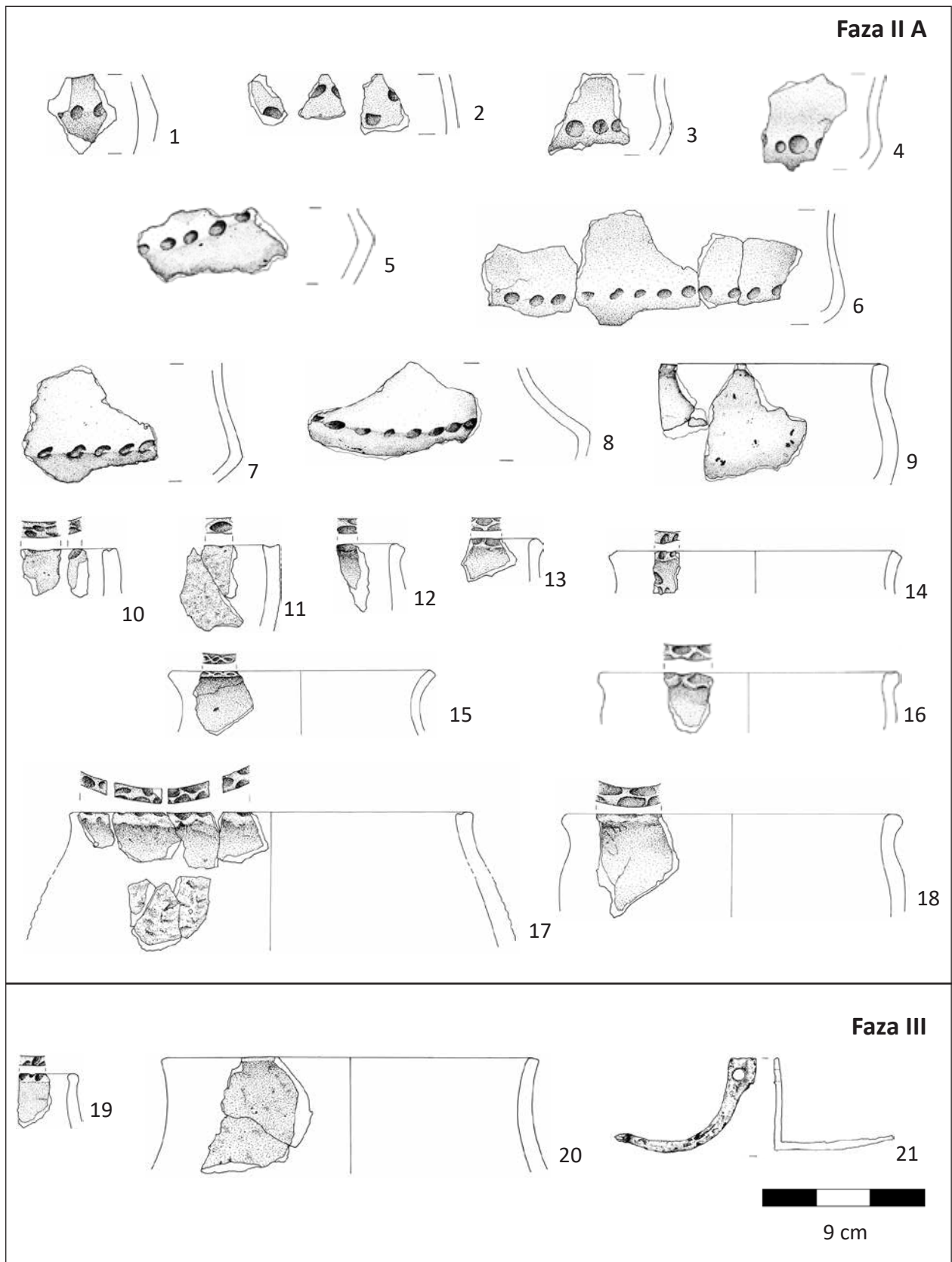
Faza II A

Tablica 4. Wieprz, st. 20. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIA (rys. A. Kucharska-Wach)

Tablica 5. Wieprz, st. 20. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIA (rys. A. Kucharska-Wach)

Tablica 6. Wieprz, st. 20. Fragmenty ceramiki z nawarstwień Fazy IIA (1-18) oraz zabytki z nawarstwień Fazy III (19-21) (rys. A. Kucharska-Wach i P. Potocka)

ściętymi. Przeważnie mają one lekko esowate kształty i poszerzone brzegi. Misy te mają średnicę wylewu wynoszącą od 18 do 30 cm i gładkie, wypolerowane powierzchnie, lepiej opracowane pod wylewem, a w partiach brzuśca i poniżej brzuśca – bardziej matowe. Barwa mis jest zróżnicowana, głównie czarna, ale także jasnobrązowo-ruda (2,5YR 5/4). Fragmenty mis zostały odkryte w jednostce stratygraficznej 31 z Fazy I grodziska oraz w jednostce 3 i w wypełniku rowu 25 z Fazy IIA (tabl. 1:4; 2:5, 7, 12, 14, 16; 4:4).

Naczynia z długą szyjką

Do tej grupy należą naczynia dwóch rodzajów: z długą, łukowato wygiętą szyjką, z wylewem ukośnie ściętym i krawędzią zewnętrzną lekko zaokrągloną oraz z wylewem lekko wychylonym i płasko ściętej krawędzi. Są to naczynia o powierzchni wypolerowanej lub wyswieconej z obu stron lub gładkiej, matowej, barwy czerwonawo-brązowej, jasnobrązowej, lub ciemnobrązowo-czarnej, najczęściej pokrytej cienką warstwą czarnej glinki z obu stron (5YR 3/2, 2,5/1). W dwuwarstwowym przełamie widoczna jest mała ilość domieszki w postaci ziaren piasku i miki. Były to formy dość duże, o sporej pojemności, średnicy wylewu wynoszącej ok. 20 cm. Część zachowanych fragmentów tego rodzaju naczyń wykazuje ślady zniszczenia i splukania, a ich pierwotna ścianka zachowana jest tylko miejscami. Tego rodzaju naczynia dobrze wykonane, o równych grubościach wygładzonych ścianek, można uważać za tzw. ceramikę stołową. Były to prawdopodobnie dzbany, amfory lub wazy (tabl. 1:17, 24; 2:1, 10; 3:7; 4:2–3, 5; 6:20). Fragmenty takich form naczyń znaleziono w jednostce 3 i w wypełniku rowu 25 z Fazy IIA grodziska oraz w jednostce stratygraficznej 2 z Fazy III.

Inne formy naczyń

Pozostałe drobne fragmenty ceramiki z zachowaną częścią brzegową to pojedyncze egzemplarze różnych naczyń. Pochodzą z jednostek stratygraficznych faz I i II grodziska. Wszystkie mają wygładzone, wypolerowane lub nawet wyswiecone ścianki. Fragmentaryczność zachowania nie daje pewności co do ich przeznaczenia czy funkcji. Naczynia z Fazy I grodziska (tabl. 1:2–3) mają gładką, wypolerowaną powierzchnię barwy brązowej (5YR 5/8; 2,5YR 6/4). Małe średnice ich wylewów i ukształtowanie ścianek wskazują, że były to: naczynko miniaturowe i dzbanuszek o czarnej powierzchni. Inne zachowane fragmenty mogą pochodzić z form takich, jak czarki lub miseczki (tabl. 1:10–14, 16, 18–20, 28–29). Wypolerowane powierzchnie od wewnątrz zachowanych fragmentów sugerować mogą zastosowanie tych form jako np. waz lub mis. Inne małe fragmenty o powierzchni wyswieconej czarnej i gładkiej brązowej i matowej są zbyt niewielkie aby sugerować formę naczynia, z którego pochodzą. Niewątpliwie jednak pochodziły

także z zestawu naczyń określanych jako należących do tzw. zastawy stołowej.

Ornamentyka naczyń

Ozdabianie naczyń z grodziska w Wieprzu, st. 20 było niezwykle rzadkie i przejawiało się głównie palcowymi wgłębieniami na brzegach garnków i talerzy o gładkich i lekko chropowatych powierzchniach. Ozdabiano też garnki listwami plastycznymi z charakterystycznymi nieregularnymi, owalnymi wgłębieniami palcowymi (tabl. 1:31). Najczęściej na wypolerowanych powierzchniach naczyń o ostrym załomie brzuśca napotykałyśmy ornament dużych, owalnych wgłębień palcowych (tabl. 6:1–8). Wykonywane były one starannie w regularnych rzędach, najczęściej na załomie brzuśca lub nieco powyżej. Rzadko występował natomiast ornament w postaci drobnych nakłuc (tabl. 1:12), czy też drobnych poziomych żłobień (tabl. 1:19), wykonywany na wypolerowanych brzuścach barwy brązowej czy na cienkościennych naczynkach. Fragment zdobiony poziomymi żłobkami pochodzi z wyswieconej szyjki czarnego, małego naczynia, zapewne dzbanuszka. W sumie zidentyfikowano jedynie 29 fragmentów naczyń ozdobionych ornamentem (tabl. 1:12, 19, 26–27, 31; 3:1–6; 4:1; 6:1–19).

Dna naczyń

Mała liczba 28 fragmentów den nie uprawnia do szerszego uogólnienia, tym bardziej, że większość z nich jest zachowana w małych ułamkach i trudno określić ich formę. Są to pojedyncze egzemplarze lekko wklęsłych, płaskich i wklęsłych den naczyń gładkich i wypolerowanych, przeważnie naczyń rozłożystych i garnków lekko baniastych (tabl. 4:4; 5:1–11) oraz półkoliste spodnie części mis (tabl. 4:4; 5:9). Część den charakteryzuje się wydzieloną stopką (tabl. 5:1, 3, 5, 8). Jedno z den lekko wklęsłych, grubościennie, ma liczne negatywy odcisków substancji organicznych i pochodzi z naczynia o powierzchni pokrytej mocnym chropowacieniem na całej zachowanej ścianie (tabl. 5:10).

Ucha

W omawianym zespole zidentyfikowano dwa niewielkie ucha o podobnej wielkości i rodzaju, pochodzące z nawarstwień Fazy IIA. Jeden fragment jest niewielkiego rozmiaru (tabl. 1:16) i nie możliwości bliższego określenia kształtu naczynia, z którego pochodziło. Drugie, małe ucho, pochodzące z jednostki 3, jest złączone z częścią ścianki naczynia (tabl. 1:30). To lekko wypukłe ucho, o szerokości ok. 1,6 cm i długości 2,7 cm, ma przy ścianie niewielki prześwit, wyraźnie wystarczający jedynie na przeciągnięcie sznura. Należało ono do niewielkiego cienkościennego naczynia o powierzchni gładkiej brązowej z zewnątrz i czarnej wewnątrz.

Podsumowanie

Zestaw form naczyń odkryty na terenie grodziska w Wieprzu, st. 20 charakteryzuje się głównie różnorodnymi formami naczyń o powierzchni gładkiej, matowej, wypolerowanej i wyświeconej. Dominuje wśród nich barwa powierzchni brązowa, ruda, czy brązowo-szara (5YR 5/6, 5/8; 2,5 YR 6/6, 5/4; 7,5YR 5/3, 4/4); naczyń czarnych (10YR 2/1) i wyświeconych jest zdecydowanie mniej. Zastanawiająca jest w zestawie naczyń znikoma liczba garnków o powierzchni pokrytej drobnym chropowaceniem. W ogólnie nielicznym zestawie fragmentów z zachowaną częścią brzegową, dominują formy z ozdabianym wgłębieniami brzegiem. Interesujące jest, że znaleziono tu sporo różnych mis i głębokich naczyń misowatych lub waz. Naczynia nie noszą większych śladów okopceń i brak jest czarnej spalenizny na ich powierzchni. Spore zniszczenie, starcia i wypłukanie powierzchni, a także częściowe przepalenie odkrytych fragmentów utrudnia ocenę materiału ceramicznego. Generalnie zestaw ceramiki jest analogiczny do form znanych z innych stanowisk osadniczych i z grodzisk tego regionu: np. ze Starzykowa Małego, gm. Iława, pow. iławski, Kretowin, gm. Morąg, pow. iławski⁶; Starego Dzierzgonia, st. 1, pow. sztumski⁷ czy Tątlówek, st. 2, gm. Morąg, pow. iławski⁸. Ze względu na charakterystyczny zestaw ceramiki⁹ i analogie z innymi stanowisk osadniczych i cementarzysk grodzisko w Wieprzu, st. 20 należy datować na wczesną epokę żelaza, a dokładniej na IV–II w. p.n.e. i wiązać z II/III i III fazą kultury kurhanów zachodniobałtyjskich.

Znaleziska wydzielone

Przedmioty wykonane z metalu

W nawarstwieniach Wału I znaleziono fragment mocno skorodowanego drutu żelaznego, o przekroju okrągłym, średnicy 0,2 cm, zachowanego na ok. 9 cm długości. Być może jest to część kolistej ozdoby o średnicy okręgu wynoszącej ok. 7 cm (tabl. 1:5).

Z kolei w warstwie erozyjnej powstałej po opuszczeniu grodu znaleziono fragment nieokreślonego przedmiotu wykonanego z żelaza. Kwadratowe zakończenie tego przedmiotu ma okrągły otwór o średnicy 0,6 cm. Przedmiot ten, być może okucie, w przekroju prostokątny, zachowany jest na długości ok. 15 cm (tabl. 6:21).

⁶ Ł. Okulicz 1970: tabl. 26.

⁷ Gazda *et al.* 2013: ryc. 28:d, g, h.

⁸ Por. opracowanie wyników badań tego stanowiska w niniejszej publikacji.

⁹ Por. dobrze datowane zespoły ceramiki grobowej: Hoffmann 1999a: tabl. 65:10, 17, 20; 67:15; 73:3–6, 22; 94:4–6; 133:7, 10–13; 139: 12, 16–17; 144:14; 159: 11–14; 162:5; 2000: ryc. 35–40.

W warstwie powierzchniowej grodziska znaleziono natomiast część stalowej łyżki, bez zachowanego uchwytu, stanowiącą ślad bliżej nieokreślonej XIX-wiecznej działalności na tym obszarze.

Przedmioty z kamienia

W wypełniku dołu posłupowego 30 znaleziono cztery rozcieracze kamienne:

- mały rozcieracz o powierzchniach tarcia kształtu zbliżonego do trójkąta o wymiarach 7,5 x 7,5 x 7,8 cm i grubości 4,2 cm; dwie boczne powierzchnie, które były ścianami pracującymi, są wypłaszczone i mocno wypolerowane, a pozostałe ściany są dość nieregularne;
- mały rozcieracz nieregularnego kształtu o wymiarach 5,5 x 7,5 x 7,8 cm i grubości ok. 3,5 cm; tylko jedna jego powierzchnia jest w średnim stopniu wygładzona; rozcieracz ten nie był zbyt długo użytkowany, ponieważ brak śladów starannego opracowania jego brzegów;
- duży rozcieracz o wymiarach 6 x 9 x 10,5 x 12,5 cm, w kształcie nieregularnego owalu, z jednej strony uszkodzony; posiada trzy szerokie ściany pracujące, ze śladami wygładzenia na powierzchni o średnicy ok. 5 cm i jedną ścianę wąską z gładką powierzchnią o średnicy ok. 2,5 cm;
- duży rozcieracz o wymiarach 5,2 x 10,5 x 12,5 cm; ma nieregularny kształt i jedną ścianę w średnim stopniu wygładzoną; pozostałe ściany są nierówne i słabo opracowane; prawdopodobnie był w niewielkim stopniu wykorzystywany.

W tym samym obiekcie znaleziono także kamień żarnowy (ryc. 16).

Ryc. 16. Wieprz, st. 20. Kamień żarnowy (fot. Z. Kobyliński)

KOŚCI ZWIERZĘCE

JOANNA PIĄTKOWSKA-MAŁECKA

W trakcie badań pozyskano 55 fragmentów kości zwierzęcych, z czego 53 fragmenty pochodziły z obiektu 25, czyli rowu wypełnionego dużą ilością spalenizny i licznymi fragmentami ceramiki. Pozostałe dwa fragmenty odnaleziono na obszarze majdanu. Z całego zbioru pod względem gatunkowym i anatomicznym udało się określić jedynie 15 fragmentów. Było to spowodowane silnym rozdrobieniem materiału (część fragmentów pochodziło zapewne z tych samych elementów anatomicznych), a w trzech przypadkach jego silnym przepaleniem. Zidentyfikowane fragmenty kości należały do owcy/kozy (siedem fragmentów), bydła (trzy fragmenty) oraz świni (jeden fragment).

CHRONOLOGIA STANOWISKA

URSZULA KOBYLİŃSKA, RAFAŁ SOLECKI
I JACEK WYSOCKI

Ogólne datowanie grodziska w Wieprzu, st. 20 możliwe jest na podstawie analizy materiału ceramicznego, która na podstawie analogii pozwala ustalić chronologię na około IV–II wiek p.n.e. Potwierdza to także datowanie radiowęglowe. Wytypowano do niego fragment węgla drzewnego z warstwy (29), która jest jednym z wypełnisk rowu (25), położonego poza linią wałów i fos. Datowanie po kalibracji dało przedział lat 378–202 p.n.e. z prawdopodobieństwem 95,4%. Dla jednego z fragmentów ceramiki z obiektu 25 wykonano ponadto datowanie metodą termoluminescencyjną. Analiza ta dała przedział lat 140 p.n.e. – 120 n.e.¹⁰. Na podstawie odkrytego materiału ceramicznego, znajdującego się przede wszystkim w zewnętrznym rowie wypełnionym spalenizną oraz wyników datowania radiowęglowego i termoluminescencyjnego należy datować stanowisko na okres wczesnej epoki żelaza (IV–II w. p.n.e.) i wiązać przełomem fazy II i III oraz fazą III kultury kurhanów zachodniobałtyjskich¹¹.

¹⁰ Kobyliński 2016: 107.

¹¹ Ł. Okulicz 1970: 102–104.

DZIEJE GRODZISKA W WIEPRZU, ST. 20

RAFAŁ SOLECKI I JACEK WYSOCKI

System fos i wałów odcinających cypel od wysoczyzny powstał z całą pewnością przez usypanie wałów z materiału wybranego z fos. Jedynie na wale okalającym majdan zidentyfikowano dwa doły postłupowe, sugerujące obecność jakiejś formy palisady. U zewnętrznej podstawy Wału II i wewnętrznej podstawy Wału III odkryto kilka dużych głazów układających się na krawędzi Fosi III, co może świadczyć o umocnieniu fosy odkryto tylko nieliczne kamienie, należy sądzić, że lico wału nie było zbudowane z kamieni.

Związek grodziska z ludnością reprezentowaną przez kulturę kurhanów zachodniobałtyjskich potwierdzają odkrycia w tym rejonie licznych śladów osadnictwa związanych z tą kulturą (ślady osad na południe od grodziska) a także znajdujących się w niewielkiej odległości (do 5 km) licznych kurhanów, nie badanych wprawdzie dotychczas, ale wiązanych przez badaczy tych terenów również z kulturą kurhanów zachodniobałtyjskich. Badania wielokulturowego kopca w pobliskim Pomielinie przyniosły m.in. odkrycie grobu popielnicowego kultury kurhanów zachodniobałtyjskich (IV–II wiek p.n.e.)¹².

Szeroki horyzont chronologiczny uzyskany w wyniku analiz laboratoryjnych pozwala na postawienie hipotezy, że stanowisko było użytkowane przez dłuższy czas. Nie oznacza to jednak, że typ osadnictwa był ciągły. Nie przemawia za tym niewielki obszar majdanu i występujące na nim pojedyncze, rzadkie bruki i warstwy kulturowe o małej miąższości z niewielką liczbą fragmentów ceramiki i kości zwierzęcych. Raczej była to forma cykliczna, a więc okoliczna społeczność wiązana z tą kulturą być może powracała tu kilkakrotnie, np. w przypadku zagrożenia. Taka interpretacja miałaby swoje potwierdzenie, nie tylko w materiale ceramicznym, ale także w kolejnych warstwach o charakterze użytkowym, które rozdzielają warstwy erozyjne, narastające w obrębie fos. Zagadką pozostaje rów wypełniony spalenizną i licznymi fragmentami ceramiki. Obiekt ten może świadczyć o funkcji grodu związanej z obrzędami religijnymi, chociaż możliwe jest także użycie ognia do obrony terenu grodu w trakcie napaści wrogich grup ludności.

¹² Hoffmann 1996: 82–83; Skóra 2010: 33.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Abramek B.
1995. Grodzisko średniowieczne w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia, st. 1. Wstępne podsumowanie wyników. *Sieradzki Rocznik Muzealny* 10: 103–119.
2007. Militaria z grodziska średniowiecznego w Widoradzu pod Rudą koło Wielunia. *Archaeologia Historica Polona 17: Studia z dziejów wojskowości, budownictwa, kultury*, 95–111. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Achremczyk, S.
2006. Susz polityczne dzieje miasta, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 33–40. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Acsádi, G. i J. Nemeskéri
1970. *History of human life span and mortality*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Andel, K.
1959. Pekáče a pece z doby hradištnej v Zemplíne. *Študijné Zvesti AÚSAV* 3: 115–129.
- Affelski, J. i Z. Dłubakowski
2011. Badania archeologiczne na wielokulturowej osadzie w Legardzie, stanowisko 1 (AZP 52–52/1), gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2005–2006, [w:] *Raport 2005–2006*, 487–495.
- Andrzejewska, A.
1997. Jeszcze o tzw. ceramice husyckiej z terenu Kujaw na przykładzie znalezisk ze Zgłowiączki, woj. wrocławskie. *Archaeologia Historica Polona* 5: 175–185.
- Ansorge, J.
2000. Mittelalterliche Kalkbrennerei in Vorpommern, [w:] U. Müller (red.), *Handwerk, Stadt, Hanse. Ergebnisse der Archäologie zum mittelalterlichen Handwerk im südlichen Ostseeraum*, 131–144. Frankfurt: Peter Lang.
- Antoniewicz J.
1949. *Rezerwat: grodzisko w Świątlinie*. Maszynopis w Archiwum Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie.
1950. Z zagadnień ochrony zabytków wczesnośredniowiecznego budownictwa obronnego na Warmii i Mazurach. *Sprawozdania Państwowego Muzeum Archeologicznego* 3: 51–77.
1954. Zagadnienie wczesnożelaznych osiedli obronnych na wschód od dolnej Wisły i w dorzeczu rzeki Pręgoły. *Wiadomości Archeologiczne* 20: 327–368.
1964. Osiedla obronne okresu wczesnożelaznego w Prusach. *Światowit* 25: 5–211.
- Antoniewicz, W. i Z. Wartołowska
1964. *Mapa grodzisk w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Auch, M., M. Bogucki i M. Trzeciecki
2012. Osadnictwo średniowieczne i nowożytne na stanowisku Janów Pomorski 1, [w:] M. Bogucki i B. Jurkiewicz (red.), *Janów Pomorski, stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008*, 1:2, 233–295. Studia nad Truso 1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Barnycz-Gupieniec, R.
1959. *Naczynia drewniane z Gdańska w XXIII wieku*. Acta Archaeologica Universitatis Lodzianensis 8. Łódź: Ossolineum.
- Baron, J. i P. Rzeźnik
1999. Wczesnośredniowieczny budynek z tzw. korytarzykiem wejściowym z osady w Obiszowie na Wzgórzach Dalkowskich. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 41: 269–280.
- Bass, W.M.
1995. *Human osteology: a laboratory and field manual*. Springfield: Missouri Archeological Society.
- Behla, A.
1888. *Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland*. Berlin: A. Asher.
- Beranová, M.
1979. Diskuse o tzv. pražnicích. *Archeologické rozhledy* 31 (1): 101–104.
- Bezenberger, A.
1900. Hügelgrab bei Gr. Hanswalde, Kr. Mohrungen. *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia* 21: 88–90.
- Bieńkowska, K.
2005. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Surażu, woj. podlaskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 121–166.
- Bieńkowska, K. i N. Pachobut
2006. *Dziedzictwo archeologiczne Podlasia i Grodzieńszczyzny*. Białystok: Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Biermann, F. (red.)
2001. *Peningsberg. Untersuchungen zu der slawischen Burg bei Mittenwalde und zum Siedlungswesen des 7./8. Jahrhunderts am Teltow und im Berliner Raum*. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 26. Weissbach: Beier and Beran.
- Biermann, F., C. Herrmann i A. Koperkiewicz
2016. Alt Wartenburg / Barczewko na Warmii. Początki miasta średniowiecznego i jego fortyfikacje, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 49–70. Archaeologica Hereditas 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Błędowski, P., W. Chudziak i M. Weinkauff
2007. Wczesnośredniowieczna osada podgrodzowa i cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 (badania w latach 2004–2005), [w:] *XV Sesja Pomorzoznawcza*, 249–261. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Błoński, M.
2000. Średniowieczne ostrogi z grodziska na Zawodziu w Kaliszu. *Archaeologia Polonica* 45: 53–91.

- Boetticher, A.
1898. *Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreußen*. T. 3: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Oberlandes*. Königsberg: Kommissionsverlag von Bernh. Teichert.
- Boguwolski, R.
1976. Plemięta, gm. Gruta. *Informator Archeologiczny 1975*: 256–257.
- Bojanowski, M.J., U. Czarniecka, A. Gąsiński, P. Jokubauskas, U. Kobylińska, Z. Kobyliński i Ł. Kruszewski
2016. Petrografia ceramiki pradziejowej i średniowiecznej z grodzisk zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 113–171. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Bojanowski, M.J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Wyniki badań petrograficznych ceramiki z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Borecznie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 423–456. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Bojarski, J.
1997. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Szynwałdzie, woj. toruńskie (badania w 1995 roku), [w:] W. Chudziak (red.) *Wczesnośredniowieczny szlak łódowy z Kujaw do Prus (XI wiek): studia i materiały*, 163–186. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
1998. Weryfikacja grodzisk wczesnośredniowiecznych na Pojezierzu Iławskim w latach 1995–1997, [w:] M. Dworaczyk et al. (red.), *XII Sesja Pomorzoznawcza, Szczecin 23.–24. października 1997 r.: materiały*, 199–210. *Acta Archaeologica Pomoranica 1*.
2007. Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z Napola, jako podstawa rekonstrukcji kontaktów kulturowych w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej. *Archaeologia Historica Polona 17*: 397–421.
2012a. Badania nad morfologią i stylistyką wczesnośredniowiecznych naczyń ceramicznych z Napola na ziemi chełmińskiej. *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Archeologia 32*: 291–364.
2012b. *Wczesnośredniowieczny mikroregion osadniczy w Napolu na ziemi chełmińskiej. Wytwórczość garncarska jako źródło poznania lokalnych procesów osadniczych*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Bokiniec, A.Z.
2006. Przyczynek do znajomości materiałów z przełomu epok kamienia i brązu w obwodzie kalinińskim na podstawie badań W.I. Timofiejewa, [w:] A.Z. Bokiniec i J. Sobieraj (red.), *Pruthenia Antiqua: studia do pradziejów i wczesnej historii ziem pruskich*, t. 2: 185–195. Olsztyn: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich.
- Born, E.
1984. *Die Kunst zu Drechseln*. München: Callwey.
- Brachmann, H.
1964. Slawische Pokale aus dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg 1964*: 265–272.
- Brzeziński, W.
1991. Badania osady i grodziska w Rostku gm. Gołdap, pow. suwalski w latach 1984–1986. *Rocznik Białostocki 17*: 372–377.
- Brzeziński, W. (red.)
2007. *Skarby wieków średnich. Katalog wystawy*. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Brzostowicz, M.
1993. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Spławiu, gm. Kołaczkowo, woj. poznańskie. Wstępne podsumowanie wyników archeologicznych badań ratowniczych z lat 1991–1992. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne 2*: 115–132.
2002. *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Buikstra, J.E. i D.H. Ubelaker (red.)
1994. *Standards for data collection from human skeletal remains*. Fayetteville: Arkansas Archeological Survey, Research Series 44.
- Buko, A.
1990a. Wykorzystanie zjawisk erozji ceramiki w analizach procesów formowania się stanowisk osadniczych. *Sprawozdania Archeologiczne 42*: 349–359.
1990b. *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*. Wrocław: Ossolineum.
- Cappers, R.T.J., R.M. Bekker i J.E.A. Jans
2006. *Digitale zadenatlas van Nederland*. Groningen: Barhuis Publishing & Groningen University Library.
- Chilmon, K.
1981. Katalog zabytków z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Czarnej Wielkiej, gm. Grodzisk, woj. białostockie (z badań Akademii Medycznej w Białymstoku). *Rocznik Białostocki 15*: 211–244.
- Chlebowski, B. i W. Walewski (red.)
1890. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11. Warszawa: Kasa im. Józefa Mianowskiego.
- Chłodnicki, M. i L. Krzyżaniak (red.)
1998. *Gazociąg pełen skarbów archeologicznych*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.

- Chmielowska, A.
1971. *Grzebień starożytny i średniowieczny z ziem polskich*. Acta Archaeologica Lodziensia 20. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Chudziak, W.
1991. *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII-XI/XII w.)*. Toruń: Towarzystwo Krzewienia Świadomości Historycznej Civitas i Instytut Archeologii i Etnografii UMK.
1997. *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych na grodzisku nad Jeziorem Silm*. Maszynopis w Archiwum WUOZ w Olsztynie, delegatura w Elblągu, teczka: Silm.
- Chudziak, W. i J. Bojarski
1996. *Sprawozdanie z badań na stanowisku 1 w Suszu, gm. loco w 1996 r.* Toruń: Instytut Archeologii i Etnologii UMK w Toruniu (maszynopis).
1997a. *Opracowanie wyników badań grodziska wczesnośredniowiecznego w Łaniochu, gm. Iława, woj. olsztyńskie (stanowisko 9)*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
1997b. *Opracowanie wyników badań na stanowisku 1 w Wieprzu, gm. Iława, woj. olsztyńskie*. Maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Chudziak, W., R. Kaźmierczak i J. Niegowski
2011. *Podwodne dziedzictwo archeologiczne Polski. Katalog stanowisk (badania 2006–2009)*. Toruń: Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i Fundacja Amicus Universitatis Nicolai Copernici.
- Chudziakowa, J.
1974. *Kultura lużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Prace Archeologiczne 5. Poznań: PWN.
- Chudziakowa, J. (red.)
1994. *Wczesnośredniowieczne grodziska ziemi chełmińskiej. Katalog źródeł*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Cnotliwy, E.
1973. *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*. Wrocław: Ossolineum.
1999. *Wczesnośredniowieczne przedmioty z poroża i kości z Kruszewicy na Kujawach*. *Studia Archeologiczne* 31: 153–241.
2013. *Przedmioty z poroża i kości z Janowa Pomorskiego*, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso* 2, 13–181. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne. Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Cnotliwy, E., L. Leciejewicz i W. Łosiński (red.)
1983. *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*. Wrocław: Ossolineum.
- Conwentz, H.
1892. *Pfahlbau und Burgwall von Kl.-Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg in Westpreussen*. *Nachrichten über deutsche Alterthumsfunde* 3: 81–82.
1905. *Das Westpreussische Provinzial-Museum 1880–1905. Nebst bildlichen Darstellungen aus Westpreußens. Natur und vorgeschichtlicher Kunst*. Danzig: Provinzial-Museum.
- Corpus
1973. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert)*. 1. Bezirke Rostock (Westteil), Schwerin und Magdeburg. Berlin: Akademie Verlag.
1979. *Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der Deutschen Demokratischen Republik (7. bis 12. Jahrhundert)*. 2. Bezirke Rostock (Ostteil), Neubrandenburg. Berlin: Akademie Verlag.
- Cramer, H.
1885. *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 1*. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 15.
1886. *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien 2*. *Zeitschrift des historischen Vereins für den Regierungsbezirk Marienwerder* 16.
- Crome H.
1937. *Karte und Verzeichnis der vor und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen*. *Altpreußen. Vierteljahrsschrift für Vor und Frühgeschichte* 2: 97–125.
1938. *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens. T. 1. Nebst alphabetischem Verzeichnis der Wehranlagen mit Angabe des Schrifttums*. *Prussia* 32: 173–209, 297–324.
1940. *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreußens (Schluß)*. *Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde* 34: 83–154.
- Czebreszuk, J.
1996. *Spoleczności Kujaw w początkach epoki brązu*. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 7. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu i Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne.
2000. *Osadnictwo społeczności kultury ceramiki sznurowej*, [w:] A. Koško (red.), *Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900–1400/1300 przed Chr.*, 423–454. Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego. T. 3, Część 4. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dąbrowska, M.
1987. *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*. Wrocław: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Dąbrowski, J.
1999. *Wczesnośredniowieczne pucharki ceramiczne z terenu Polski*, [w:] *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej* 3: 227–254. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Demińska, M.
1963. *Konsumpcja żywnościowa w Polsce średniowiecznej*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.

- Dębowska, B.
2001. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Cerkwini. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 3: 7–39.
- Długokęcki, W.
2006. Uwagi o genezie i rozwoju wczesnośredniowiecznych Prus do początków XIII wieku. *Pruthenia* 2: 9–54.
- Driesch, von den A.
1976 *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. Harvard: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University.
- Dudak, W. i P. Owczarek
2014. Osada wielokulturowa w Orenicach koło Piątku w woj. łódzkim. Materiał ruchomy. Autostrada A1, [w:] J. Maik (red.), *Archeologiczne zeszyty autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN* 16: 26–28. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Dzieduszycki, W.
1976. Wykorzystanie surowca drzewnego we wczesnośredniowiecznej Kruszwicy. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 24 (1): 35–54.
1982. *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2. połowy X wieku po połowę XIV w.* Wrocław: Ossolineum.
- Dzierżykray-Rogalski, T.
1960. Szczątki kostne z grobów ciałopalnych jako przedmiot badań antropologicznych. *Człowiek w czasie i przestrzeni* 3 (1): 49–51.
1968. Uwagi metodologiczne o badaniu szczątków kostnych z grobów ciałopalnych, [w:] K. Jażdżewski, (red.), *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratoribus dicatus*, 627–635. Wrocław: Ossolineum
- Dziubek, E.
1988. Ceramika naczyniowa z zamku rycerskiego w Sadłowie, gm. Rypin, woj. Włocławskie. Informacje wstępne. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica* 22: 121–146.
2004. Architektoniczne elementy obiektu oraz wystrój i wyposażenie izb zamkowych, [w:] L. Kajzer (red.), *Zamek w Sadłowie na ziemi dobrzyńskiej*, 177–186. Rypin: Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej.
- Engel, M.
2002. Piec wapienniczy z osady w Konikowie (Rostku). Wyniki badań wykopaliskowych w sezonach 1999–2000, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000–2001*, 321–331. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Engel, M., P. Iwanicki, G. Iwanowska i C. Sobczak
2013. Grodziska Jaćwieży w perspektywie badań Działu Archeologii Bałtów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 45–63, *Archaeologica Here-ditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Engel, M., J. Okulicz-Kozaryn, C. Sobczak
2009. Warowna siedziba jaćwieskiego nobila Шюрпы? Architektura obronna kompleksu osadniczego w Szurpiłach, [w:] A. Bitner-Wróblewska i W. Brzeziński (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 517–544. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Engel, M. i C. Sobczak
2016. Grodziska jaćwieskie w świetle najnowszych badań interdyscyplinarnych, [w:] Z. Kobylński (red.) *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 7–26. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Fedorczyk, M.
1998. Materiał ceramiczny z osady na „Ptasiej Wyspie”, st. II, gm. Mrągowo, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 139–148. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Filipowiak, W.
1962. *Wolinianie. Studium osadnicze, cz. I*. Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Naukowe.
- Fonferek, J., M. Marcinkowski i U. Sieńkowska
2012. *Elbląg – życie codzienne w porcie hanzeatyckim*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Fuglewicz, B.
2013. Obraz społeczności radomskiej wczesnego średniowiecza przez pryzmat tzw. zabytków wydzielonych, [w:] A. Buko, D. Główna i M. Trzeciecki (red.), *Ziemia niczyja – ziemia nieznana. Schyłek starożytności i średniowiecze na ziemiach między Wisłą a Pilicą*, 77–105. Radom – korzenie miasta i regionu 4. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Gajewska, M. i J. Kruppé
1965. Badania terenowe w Solcu nad Wisłą, pow. Lipsko w 1963 roku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 13: 161–184.
1973. Rzut oka na dotychczasowe wyniki badań archeologicznych we Fromborku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 21: 617–631.
- Gałązka, D.
2012a. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Ilawa*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2012b. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Lubawa*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.

- Gazda, D., J. Jezierska, J. Konik i P. Szlązak
2013. Badania archeologicznej Misji Pomeziańsko-Bałtyjskiej obiektów warownych w Starym Dzierzgoniu i Bogdanach w latach 2009–2012. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 135–180. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gąsowska E. i Ł. Okulicz
1975. Badania sondażowe osiedla obronnego w miejscowości Maradki, pow. Mrągowo. *Światowit* 34: 319–326.
- Gee, H.
1993. The distinction between postcranial bones of *Bos primigenius* Bojanus, 1827 and *Bison priscus* Bojanus, 1827 from the British Pleistocene and taxonomic status of *Bos* and *Bison*. *Journal of Quaternary Science* 8 (1): 79–92.
- Gierlach, B.
1966. Zabytki metalowe. *Warszawskie Materiały Archeologiczne* 1: 141–148.
1972. *Kowalstwo mazowieckie XIII–XVIII w.* Ciechanów: Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych.
- Gładkowska-Rzeczycka, J.
1972. Historia, rozwój i wyniki badań materiałów kostnych z cmentarzysk ciałopalnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski. *Pomorania Antiqua* 4: 21–67.
1974. O metodach stosowanych w badaniach materiałów kostnych z ciałopalnych cmentarzysk, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 85–92. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Głosek, M.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń sieczna, drzewcowa i obuchowa, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 99–106. Warszawa: PWN.
1996. *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Średniowieczne uzbrojenie plebejskie w świetle źródeł ikonograficznych i pisanych na ziemiach polskich. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica* 24: 237–248.
- Górska, I., L. Paderewska, J. Pyrgała i W. Szymański
1976. *Grodziska Mazowska i Podlasia*. Wrocław: Ossolineum.
- Górski K. (red.)
1949. *Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Grażawski, K.
1988. Średniowieczny gródek rycerski w Bachotku na Ziemi Chełmińskiej w świetle badań archeologicznych. *Sprawozdania Archeologiczne* 11: 317–341.
1993. Ze studiów nad pograniczem słowiańsko-pruskim we wczesnym średniowieczu – problem grodów w Dolinie Lutryny. *Pomorania Antiqua* 15: 29–56.
2002. *Przemiany w wytwórczości garncarskiej w rejonie środkowej Drwęcy we wczesnym średniowieczu (2. połowa VII w. – 1. połowa XIII w.)*. Włocławek: Lega.
2003. *Życie codzienne na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej w średniowieczu*. Włocławek: Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku.
2009. *Ziemia lubawska na pograniczu słowiańsko-pruskim w VIII–XIII w. Studium nad rozwojem osadnictwa*. Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.
2013. Z nowszych badań nad grodziskami pogranicza słowiańsko-pruskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 83–108. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2015. Koncepcja i wstępne wyniki badań w Kurzętniku i Bratianie. *Materiały do Archeologii Warmii i Mazur* 1: 367–372.
- Gręzak, A.
2013. Aneks 1: Materiał osteologiczny z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 297–300. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Gręzak, A. i B. Kurach
1996. Konsumpcja mięsa w średniowieczu oraz w czasach nowożytnych na terenie obecnych ziem Polski w świetle danych archeologicznych. *Archeologia Polski* 41: 139–167.
- Gruszka, B.
2012. Wczesnośredniowieczne zabytki ceramiczne ze stan. 2 w Nowińcu, gm. Lubsko, woj. lubuskie w ujęciu stylistyczno-technologicznym, [w:] B. Gruszka (red.), *Nowiniec, stan. 2 – wczesnośredniowieczny gród na pograniczu śląsko-łużyckim w świetle badań interdyscyplinarnych*, 47–129. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.
- Haftka, M.
1974. Wczesnośredniowieczny puchar na pustej nóżce z Elbląga na tle ważniejszych znalezisk z terenu Polski. *Pomorania Antiqua* 5: 329–342.
1988. Grodzisko w Waćmierku, gm. Tczew. *Pomerania*

Antiqua 13: 171–198.

Haftka, M. i S. Wadył

2015. *Węgry. Zespół osadniczy na pograniczu pomorsko-pruskim w XI-XII w.* Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku.

Halstead, P. i P. Collins

2002. Sorting the sheep from the goats: morphological distinctions between the mandibles and mandibular teeth of adult ovis and capra. *Journal of Archaeological Science* 29: 545–553.

Hartmann, E.

1967. *Das Kirchspiel Locken Kr. Osterode i. Ostpr.* Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas 78. Marburg: J.G. Herder-Institut.

Hensel, W.

1950–1959. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1–3. Poznań: Polskie Towarzystwo Prehistoryczne.

1987. *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej.* Warszawa: PWN.

Hensel, W. i Z. Hilczer-Kurnatowska

1972–1987. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 4–6. Wrocław: Ossolineum.

Hensel, W., Z. Hilczer-Kurnatowska i A. Łosińska

1995. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 7. Wrocław: Ossolineum.

Herbich, T.

2013. Wyniki badań metodą magnetyczną wybranych stanowisk archeologicznych w rejonie Iławy w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 351–359. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.

Herrmann, J.

1998. *Ralswiek auf Rügen. Die slawisch-wikingischen Siedlungen und deren Hinterland. Teil II – Kultplatz, Boot 4, Hof, Propstei, Mühlenberg und Rugard.* Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 33. Lübsdorf: Landesamt für Kultur und Denkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern.

Heym, W.

1933. Siedlungsgrabungen im Kreise Rosenberg. *Heimatkalender des Kreis Rosenberg 1933*: 51–60. Marienwerder.

Hilczerówna, Z.

1956. *Ostrogi polskie z X–XIII wieku.* Poznań: PWN.

1961. *Rogownictwo gdańskie w X–XIV wieku.* Gdańsk wczesnośredniowieczny 4. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

Hoffmann, M.J.

1992. Nieznane materiały kultury kurhanów zachodniobałtyjskich, [w:] J. Okulicz-Kozaryn i W. Nowakowski (red.), *Studia z archeologii ludów barbarzyńskich z wybrzeży Bałtyku i dorzecza Wisły*, 20–38. Barbaricum 2. Warszawa: Tokawi.

1996. Wielokulturowy obiekt grobowy w Pomielinie na Pojezierzu Iławskim, [w:] W. Nowakowski (red.), *Concordia. Studia ofiarowane Jerzemu Okuliczowi-Kozarynowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, 81–92. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

1999a. *Źródła do kultury i osadnictwa południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.

1999b. Najdawniejsze dzieje Iławy i okolic, [w:] *Iława*, 9–21. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

2000. *Kultura i osadnictwo strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e.* Olsztyn: Towarzystwo Naukowe i Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

2006. Susz i okolice w starożytności i wczesnym średniowieczu, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 1032. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.

2013. *Dzieje archeologii Prus Wschodnich od początku XVIII wieku do 1920 roku.* Olsztyn: Pracownia Wydawnictw Naukowych.

Hoffmann, M.J. i A. Mackiewicz

2004. *Średniowieczne założenia obronne powiatu ostródzkiego.* Ostróda: Muzeum w Ostródzie.

Hollack E.

1908. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen. Im Auftrage des ostpreussischen Provinzial Verbandes bearbeitet und herausgegeben.* Głogów – Berlin: KommissionsVerlag von Carl Flemming.

Holub, P., D. Merta i A. Zübek

2006. Cihlářská a vápenická pec na ulici Božetěchova v Brně–Králově Poli, [w:] J. Merta i O. Merta (red.), *Archeologia technica 17. Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami*, 45–51. Brno: Technické muzeum v Brně.

Hołubiec, J.

1971. Historia lamp naftowych. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 16 (4): 739–766.

Horbacz, T.J., A. Mikołajczyk i L. Wojda

1980. Ceramika husycka z Włocławka. *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, seria C: Oświata i kultura, 9–25. Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe.

Ignaczak, M.

2002. *Ze studiów nad genezą kultury łużyckiej w strefie Kujaw.* Materiały do syntezy pradziejów Kujaw

10. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Ignaczak, M. i J. Affelski
2012. Osadnictwo z wczesnego okresu epoki żelaza na stanowisku Janów Pomorski, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Janów Pomorski stan. 1. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008. Tom 1. Od paleolitu do wczesnego okresu wędrówek ludów*, 51–157. Studia nad Truso 1:1. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne.
- Iwanowska, G.
2015. Grodzisko w Jeglińcu w świetle nowych badań, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*, 29–32. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Jagodziński, M.
1997. *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Paślęką we wczesnym średniowieczu: katalog stanowisk*. Warszawa: Naukowa Oficyna Wydawnicza „Scientia”. Adalbertus: tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 3.
2013. Wyniki badań archeologicznych grodzisk w Myślicinie, Kwietniewie i Weklicach, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 180–203. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jasiński T.
1981. Początki Torunia na tle osadnictwa średniowiecznego. *Zapiski Historyczne* 46 (4): 5–33 (581–609).
- Jaskanis, D.
2008. *Świętek. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy na północno-wschodnim Mazowszu*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich i Muzeum Podlaskie w Białymstoku.
- Jaskanis, J.
2013. *Szwajcaria. Cmentarzysko bałtyjskie kultury sudowskiej w północno-wschodniej Polsce*. Warszawa: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie i Muzeum Okręgowe w Suwałkach.
- Jaskulska, E.
2013. Aneks 2: Kości ludzkie z grodziska w Kamionce, st. 9 z badań w 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 301–303. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Jaworski, K.
1990. *Wyroby z kości i poroża w kulturze wczesnośredniowiecznego Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Volumen.
- Józwiak, B.
2003. *Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw 11. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Jurys, L. i T. Woźniak
2009. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Łukta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kabulski, P.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000, arkusz Susz*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Kajzer, L.
1986. Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 34 (2): 199–225.
1988. Przyczynek do znajomości tzw. ceramiki husyckiej z Kujaw. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 36 (4): 651–663.
- Kaletyn, M., T. Kaletyn i J. Lodowski
1968. *Grodziska wczesnośredniowieczne województwa wrocławskiego*. Wrocław: Ossolineum.
- Kalinowski, P.
2009. *Śląskie monety Habsburgów. Katalog. Część II. Lata 1657–1705*. Kalety: Wydawnictwo Piotr Kalinowski.
- Kałagate, S.
1994. Ceramika z wieży rycerskiej w Witkowie, gm. Szprotawa, woj. zielonogórskie, stanowisko 6, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 161–184. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Kałużna-Czaplińska, J., P. Gątarek, A. Rosiak, U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2016. Zawartość kwasów tłuszczowych w ceramice pochodzącej z pradziejowych i średniowiecznych grodzisk z zachodniej części ziem pruskich, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 173–209. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kałużna-Czaplińska, J., U. Kobylińska i Z. Kobyliński
2013. Zawartość kwasów tłuszczowych w ceramice z grodzisk w Kamionce, Mozgowie i Boreczynie w powiecie iławskim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 457–466. Archaeologica Hereditas.

- tas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kamińska, J.
1953. *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
1968. Siedlątków, obronna siedziba rycerska z XIV wieku. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 15: 15–85.
- Kapusta, E.
1987. Ceramika naczyniowa z zamku w Brześciu Kujawskim na tle specyfiki późnośredniowiecznej i nowożytniej ceramiki kujawskiej. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica* 21: 131–166.
- Karczewski, M.
1998. Ceramika kultury kurhanów zachodniobałtyjskich z osady w Paprotkach Kolonii, stan. 41 w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 95–116. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
2001. *Źródła archeologiczne do badań nad środowiskiem krainy wielkich jezior mazurskich w okresie wpływów rzymskich*. Olsztyn: Ośrodek badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego.
- Karczewski, M., M. Karczewska i A. Pluskowski
2015. Grodzisko Święta Góra w Staświnach w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich. Dzieje zasiedlenia przed i po podboju krzyżackim, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 175–193. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Każmierczyk, J.
1969. Budownictwo mieszkalne z drewna w VI–XIII w. na obszarze Śląska. *Archeologia Polski* 14 (2): 167–214.
- Kazimierzczak, R., W. Chudziak, B. Kowalewska i J. Niegowski
2013. *Sprawozdanie i opracowanie wyników z podwodnych badań archeologicznych o charakterze penetracyjnym w jeziorze Łodygowo (Staw Łodygowo), gm. Kisielice, pow. iławski, woj. warmińsko-mazurskie (Łodygowo stan. 1)*. Sprawozdanie dla Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Toruń: UMK.
- Każmierczyk, J., K. Macewicz i S. Wuszkan
1977. *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*. Opole: Instytut Śląski.
- Kennecke, H.
2008. *Die slawische Siedlung von Dyrotz, Lkr. Havelland*. Materialien zur Archäologie in Brandenburg 1. Rahden: Marie Leidorf Verlag.
- Kilian, L.
1955. *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*. Bonn: Habelt.
- Kirpičnikov, A.N.
1974. O vremeni pojavlenija špory co zvezdočkoi na territorii drevnej Rusi. *Kvartalnik Historii Kultury Materialnej* 2 (2): 299–304.
- Kłęczar, B. i M. Rutyna
2013. Stan badań grodzisk województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur* 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze, 7–29. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobryń, H.
1984. *Zmiany niektórych cech morfologicznych konia w świetle badań kostnych materiałów wykopaliskowych z obszaru Polski*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW-AR.
- Kobusiewicz, M. (red.)
2008. *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*. Poznań: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kobylińska, U.
1999. Średniowieczna ceramika i inne zabytki archeologiczne z wykopalisk w Iławie w 1999 roku. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 1: 19–46.
2000. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko pruskie w Dobrzykach, st. XXVIII, gmina Zalewo, województwo warmińsko-mazurskie. *Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski* 2: 12–76.
2003. *Z archeologicznych studiów nad pradziejami i wczesnymi dziejami północnego Podlasia (badania wykopaliskowe w Dołkach, Gneciukach i Potoce w woj. podlaskim)*. Warszawa: Fundacja „Res Publica Multiethnica” i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
2004. Wczesnośredniowieczne naczynia gliniane typu Menkendorf-Szczecin ze Starosiedla na Ziemi Lubuskiej, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice dedykowane Profesor Marii Miśkiewicz*, 111–123. Warszawa: Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Państwowe Muzeum Archeologiczne i Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
2014a. Prehistoric pottery form excavations at Starosiedle, site 3 in the years 2001–2004 / Pradziejowa ceramika zabytkowa z badań w Starosiedle, st. 3 w latach 2001–2004, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi*

- Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 265–446. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014b. Early Medieval pottery from Starosiedle, site 3 / Ceramika wczesnośredniowieczna ze st. 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 521–568. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- 2014c. Small finds from site 3 at Starosiedle / Zabytki wydzielone ze stanowiska 3 w Starosiedlu, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Starosiedle in the Lubusz Land: Prehistoric and Early Medieval settlement / Starosiedle w Ziemi Lubuskiej: osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne*, 605–635. Warszawa: Fundacja Res Publica Multiethnica, Instytut Archeologii i Etnologii PAN i Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Kobylińska, U. i Z. Kobyliński
1993. Struktura wielkościowa zespołów ceramiki na stanowiskach wielowarstwowych: metody analizy i możliwości poznawcze. *Archeologia Polski* 38 (2): 229–262.
2016. Wschodnia granica zasięgu występowania wczesnośredniowiecznej ceramiki typu Menkendorf-Szczecin, [w:] B. Chudzińska, M. Wojenka i M. Wołoszyn (red.), *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*, 233–242. Kraków – Rzeszów: Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Rzeszowski.
- Kobylińska, U., Z. Kobyliński i D. Wach
2003. Wyniki badań wykopaliskowych grodziska w Klukowiczach na Podlasiu. *Wiadomości Archeologiczne* 46: 189–227.
- Kobyliński, Z.
2012. Early Medieval Slavic settlement complex on the Elbe at Rosenhof, Gem. Altenzaun, Lkr. Stendal: preliminary results of the ongoing German-Polish excavation project, [w:] H. Meller (red.), *Zusammengegraben – Kooperationsprojekte in Sachsen-Anhalt*, 117–123. Archäologie in Sachsen-Anhalt. Sonderband 16.
2016. Projekt Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki „Katalog grodzisk Warmii i Mazur. Część I: Pomezania, Pogezania i Warmia”: realizacja w latach 2012–2016, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 93–112. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kochanowski, M.
1985a. Narzędzia rolnicze i gospodarskie z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 159–164. Warszawa: PWN.
- 1985b. Elementy odzieży i sprzęt gospodarstwa domowego z grodziska w Plemiętach, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 165–183. Warszawa: PWN.
- Kobyliński, Z. (red.)
2013. *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Kobyliński, Z., D. Wach i M. Rutyna
2013. Grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Kamionce, st. 9, gm. Iława: wstępne wyniki badań z 2012 roku (z aneksami Anny Gręzak i Elżbiety Jaskulskiej), [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 281–302. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., D. Wach, M. Rutyna, J. Wysocki i B. Kłęczar
2013. Grodziska z czasów plemiennych(?) w Gulbiu, na wyspie Bukowiec na jeziorze Jeziorak, w Urowie i Dubie w powiecie iławskim; wstępne wyniki badań, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 305–325. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Kobyliński, Z., J. Nitychoruk, K. Rabięga, M. Rutyna, D. Wach, F. Welc, J. Wysocki, K. Zeman-Wiśniewska i M. Żurek
2016. Falsyfikacja domniemanych pradziejowych i średniowiecznych grodzisk w powiecie iławskim i ostródzkim, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 247–293. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.

- Kola, A.
1979. Słoszewy, gm. Bobrowo. *Informator Archeologiczny 1978*: 253.
1985. Żelazny osprzęt średniowiecznej wieży mieszkalnej w Plemiętach i jej wyposażenia, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 62–83. Warszawa: PWN.
- Kola, A. i G. Wilke
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 107–128. Warszawa: PWN.
- Kolda, J.
1936. *Srovnávací anatomie zvířat domácích se zřetelom k anatomii člověka*. Brno: J. Kolda.
- Kołodziejski, S.
1985. Les esperons a molette du territoire de la Petite Pologne au Moyen Age, [w:] A. Kokowski (red.), *Mémoires archéologiques*, 161–179. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Koperkiewicz, A. i D. Krasnodębski
2006. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Daniłowie Małym, gm. Łapy, [w:] W. Chudziak i S. Możdziej (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem – 15 lat później*, 465–485. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
- Kostrzewska, M.
1953. Wyroby kamienne kultury łużyckiej w Wielkopolsce w epoce brązowej i we wczesnym okresie żelaznym. *Przegląd Archeologiczny* 9: 214–258.
- Kostrzewski, J.
1955. *Wielkopolska w pradziejach*. Warszawa: Ossolineum.
1958. *Kultura łużycka na Pomorzu*. Poznań: PWN
1962. O pochodzeniu ozdób srebrnych z polskich skarbów wczesnośredniowiecznych. *Slavia Antiqua* 9: 139–211.
1966. *Pradzieje Pomorza*. Wrocław: Ossolineum.
- Kowalczyk, E.
1997. Z badań nad pograniczem mazowiecko-pruskim i krzyżackim. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 45: 384–395.
2001. Weryfikacja i odkrycie nowych grodzisk nad środkową Pasłęką. *Wiadomości Archeologiczne* 54 (1995–1998): 192–195.
- Kowalenko, W.
1938. *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*. Poznań: Polskie Towarzystwo Prahistoryczne.
- Koziełto-Poklewska, B. i E. Martuszczyński
1972. Dzieje wsi, [w:] A. Wakar (red.), *Itawa. Z dziejów miasta i powiatu*, 205–271. Olsztyn: Pojezierze.
- Kóćka-Krenz, H.
1993. *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
2007. Wczesnośredniowieczna biżuteria metalowa ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego, [w:] W. Brzeziński (red.), *Skarby wieków średnich*, 20–51. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne.
- Kóćka-Krenz, H. i A. Sikorski
1992. Góra, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie, stan. 1. Wstępne wyniki badań z lat 1985–1991. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 1: 135–148.
- Kruppé, J.
1967. *Garncarstwo warszawskie w wieku XIV i XV*. Wrocław: Ossolineum.
1981. *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Kudrnač, J.
1981. Několik upozornění k tzv. pražnicím. *Archeologické rozhledy* 33 (2): 209–212.
- Kujot, S.
1913. *Dzieje Prus Królewskich. Część I. Do roku 1309*. Toruń. Towarzystwo Naukowe.
- Kurasiński, T. i K. Skóra
2012. *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. piotrkowski*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Kurzyk, K.
2013. Pozostałości osadnictwa z późnego neolitu i wczesnej epoki brązu na stanowisku 4 w Sztynwągu, gm. Grudziądz, woj. kujawsko-pomorskie. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia* 33: 21–51.
- Kurzyk, K. i S. Wadył
2015. Obiekt obrzędowy kultury amfor kulistych z Ornowa-Lesiaka, stan. 3, gm. Ostróda, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M.J. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1, 85–93. Warszawa – Białystok: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Kurzyk, K. i D. Werra
2011. Neolit i wczesna epoka brązu na ziemi dobrzyńskiej w świetle aktualnych badań archeologicznych, [w:] M. Fudziński i H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza, t. 1, Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, 89–106. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne
- Kuszczyńska, E.
1961. Gorzędziej wczesnośredniowieczny w świetle wstępnych prac archeologicznych, [w:] J. Kamińska (red.), *Gdańsk wczesnośredniowieczny* 4, 145–200. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Kuśnierz, J.
2006. Z badań nad militarnym znaczeniem gródka nad Bugiem (Wołyń) we wczesnym średniowieczu. *Acta Militaria Mediaevalia* 2: 79–102. Kraków – Sanok.
- La Baume, W.
1938. Die Pfahlbrücken des Burgwalles bei Kl. Ludwigsdorf, Kr. Rosenberg (Westpr.). *Elbinger Jahrbuch*

- 15: 147–155.
- Lasek, P. i J. Przyrkowski
2013. Najstarszy widok Iławy i zamku na Wielkiej Żuławie z 1620 roku w zbiorach Instytutu Sztuki PAN, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 381–383. *Archaeologica Hereditas* 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lasek, P. i S. Szczepański
2016. Z dziejów pewnego zastawu, czyli „zamek” Deutsch-Eylau alias „dwór” Gross-Werder. *Buletyn Historii Sztuki* 78 (3): 431–458.
- Lasota-Moskalewska, A.
1984. Ocena archeozoologiczna materiału kostnego z wczesnośredniowiecznego grodziska w Tykocinie. *Archeologia Polski* 29 (2): 246–265.
2008. *Archeozoologia. Ssaki*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Leciejewicz, L.
1961. *Ujście we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lenarczyk, L.
1991. Badania sondażowe na grodzisku w Gorczykach, woj. suwalskie. *Rocznik Białostocki* 16: 483–485.
- Lepówna, B.
1968. *Garncarstwo gdańskie w X-XII wieku*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 7. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Leyding, G.
1972. Nazwy fizjograficzne, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Iława. Z dziejów miasta i powiatu*, 39–48. Olsztyn: Pojezierze.
1973. Z dziejów powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Morąg. Z dziejów miasta i powiatu*, 41–95. Olsztyn: Pojezierze.
- Liek, G.
1893. *Die Stadt Löbau in Westpreussen*. Marienwerder: Historischer Verein für den Regierungsbezirk Marienwerder.
- Lietz, Z.
1976. Z dziejów wsi, [w:] E. Kulig (red.) *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic* 161–204. Olsztyn: Pojezierze.
- Lissauer, A.
1876. Drei Burgwälle bei Dt. Eylau. *Schriften der Naturforschenden Gessellschaft in Danzig* 4(1): 1–6.
1887. *Die Prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*. Leipzig: Commissions-Verl. von Wilhelm Engelmann.
- Lityńska-Zajac, M. i M. Moskal-del Hoyo
2016. Wyniki badań archeobotanicznych grodzisk z zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 211–230. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Lodowski, J.
1972. *Sądowel we wczesnym średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Lutnicki, W.
1972. *Uzębienie zwierząt domowych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lyman, R.L.
1994. *Vertebrate taphonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Łapo, J.M.
2009a. Wyprawa nad Tyrkło, [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 559–567. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
2009b. Wokół szwedzkiego szańca. Echa wojen szwedzkich w ludowych podaniach historycznych i mikrotoponimii na obszarze dawnych ziem pruskich. *Pruthenia* 4: 241–286.
- Łasiński, Ł.
2010. *Grodziska wschodniej części Pojezierza Iławskiego. Analiza historyczno-przestrzenna, problemy ochrony i prezentacji*. Maszynopis pracy magisterskiej, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
- Łęga, W.
1930. *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Łosiński, W.
1963. Badania stacji archeologicznej Kołobrzeg IHKM w 1961 roku. *Sprawozdania Archeologiczne* 15: 177–184.
1972. *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzecze Dolnej Parsęty: VII-X/XI w*. Wrocław: Ossolineum.
- Łukomiak, K.
2016. *Sposoby zamykania pomieszczeń i skrzyń w późnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych z terenu Polski*. Łódź: ArchaeGraph.
- Machnik, J.
1979. Krąg kulturowy ceramiki sznurowej, [w:] W. Hensel i T. Wiślański (red.), *Prahistoria ziem polskich*. T. 2. *Neolit*, 337–411. Wrocław: Ossolineum.
- Makowiecki, D.
2013. Wyroby z poroża i kości w ujęciu zoologicznym, [w:] M. Bogucki i M.F. Jagodziński (red.), *Studia nad Truso* 2: 183–220. Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu i Instytut Archeologii i Etnologii PAN.

- Malinowska-Łazarczyk, H.
1982. *Cmentarzysko średniowieczne w Cedyni*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Malinowski, A.
1974. Historia i perspektywy antropologicznych badań grobów ciałopalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 7–15. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Malinowski, T.
1953. Z problematyki polskich prażnic wczesnośredniowiecznych. *Z otchłani wieków* 22: 50–53.
1955. Wczesnośredniowieczne naczynia słowiańskie do prażenia zboża. *Dawna Kultura* 2 (1): 30–32.
1959 (1957–1958). Wczesnośredniowieczne prażnice w Wielkopolsce. *Przegląd Archeologiczny* 11 (32–33): 68–80.
- Manasterski, D.
2009. *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Ząbie-Szeszno*. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mańkowski, A.
1923. *Nazwy miejscowe powiatu lubawskiego*. Wąbrzeźno: B. Szczuka.
- Marciniak-Kajzer, A.
1998. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w miejscowości Zajączki, gm. Ostróda w świetle badań ratowniczych przeprowadzonych w 1998 roku. *Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne* 4: 171–188.
2006. Wczesnośredniowieczne osadnictwo na pograniczu prusko-mazowieckim w świetle badań grodziska w Leszczu w woj. warmińsko-mazurskim. *Archeologia Polski* 51: 121–144.
- Marcinkowski, M.
2013. Cechy obce i lokalne w średniowiecznej i nowożytnej ceramice elbląskiej. Zarys problematyki na podstawie wybranych przykładów. *Archaeologia Historica Polona* 21: 239–255.
- Margalha, M.G., J. Appleton, F. Carvalho, R. Veiga, A. Santos Silva i J. de Brito
2008. *Traditional lime kilns – industry or archaeology?*. Historical Mortars Conference, Lisbona. Internet: https://www.researchgate.net/publication/283324537_Traditional_Lime_kilns_-_Industry_or_Archeology (wgląd: 25.01.2017).
- Martuszcwski, E.
1972. Dzieje powiatu, [w:] A. Wakar i in. (red.), *Itawa. Z dziejów miasta i powiatu*, 51–105. Olsztyn: Pojezierze.
- Martuszcwski, E. i T. Oracki
1976. Dzieje Ostródy, [w:] E. Kulig i in. (red.), *Ostróda. Z dziejów miasta i okolic*, 72–106. Olsztyn: Pojezierze.
- Mařík, J.
1997. Pánve klučovského typu. *Zprávy české archeologické společnosti. Supplément* 32. Praha.
- Meyza, K.
1999. Fajki gliniane z drugiej połowy XVIII i pierwszej połowy XIX w. z badań archeologicznych Zamku Królewskiego i miasta Warszawy. *Almanach Muzealny* 2: 521.
- Michalski, J.
1984. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1984 r. na stan. 1 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. Elbląskie*. Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
1985a. Łodygowo, gm. Kisielice, woj. elbląskie, stanowisko 1. *Informator Archeologiczny* 1984: 136.
1985b. *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych przeprowadzonych na stan. 2 w Łodygowie, gm. Kisielice, woj. elbląskie w okresie od 25.06. do 25.07.1985*. Archiwum WUOZ w Olszynie, delegatura w Elblągu.
1989. Osadnictwo pogranicza kultur łużyckiej, pomorskiej i kurhanów zachodniobałtyjskich w Łodygowie, woj. elbląskie, [w:] T. Malinowski (red.), *Problemy kultury łużyckiej na Pomorzu*, 133–145. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku.
1998a. Wyniki badań starego miasta w Ostródzie i ich wpływ na proces rewaloryzacji, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, 45–51. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
1998b. Badania archeologiczne starego miasta w Olsztynie, [w:] J. Wysocki (red.), *Badania archeologiczne starych miast Warmii i Mazur a problemy ich rewaloryzacji*, 133–140. Nidzica: Nidzicka Fundacja Rozwoju Nida.
- Michalski, J. i J. Budziszewski
1993. Siedemdziesiąt lat badań wykopaliskowych Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, [w:] S. K. Kozłowski i J. Kolendo (red.), *Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim*, 211–252. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Mikłaszewicz, D.
1995. Fajki z badań archeologicznych w Toruniu. *Pomorania Antiqua* 16: 341–356.
- Mirek, Z., H. Piękoś-Mirkowa, A. Zając i M. Zając
2002. *Flowering plants and pteridophytes of Poland. A checklist*. Kraków: Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN.
- Mirkowska, I.
1998. Ceramika z wczesnej epoki żelaza z osiedla obronnego w Sząbruku, woj. olsztyńskie, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 149–166. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
2004. Ceramika wczesnośredniowieczna z grodziska w Kąjkowie (przysiółek Lesiak), d. pow. Ostróda, woj. warmińsko-mazurskie, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska. Nowe źródła i interpretacje*, 281–291. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.

- łystok: Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Historii.
- Misiewicz, K. i W. Małkowski
2013. Badania nieinwazyjne na stanowisku 4 w Borecznie, woj. warmińsko-mazurskie w 2012 r., [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 413–421. *Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7*. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Miśkiewicz, M.
2010. *Życie codzienne mieszkańców ziem polskich we wczesnym średniowieczu*. Warszawa: TRIO.
- Mogielnicka-Urban, M.
1984. *Warsztat ceramiczny w kulturze łuzycyckiej*. Wrocław: Ossolineum.
- Mogielnicka-Urban, M. i J. Urban
2013. „Naczynia sitowate” w kulturze łuzycyckiej – jednorodność nazewnictwa a zróżnicowanie formy, [w:] J. Kolenda, A. Mierzwiński, S. Moździoch i L. Żygadło (red.), *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze, w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*, 501–525. Wrocław: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Moszyński, K.
1929. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
1967. *Kultura ludowa Słowian. Tom 1. Kultura materialna*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Musianowicz, K.
1939–1945. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Łowiczu. *Światowit 18*: 213–237.
1969. Drohiczyn we wczesnym średniowieczu. *Materiały Wczesnośredniowieczne 6*: 7–235.
- Nadolski, A.
1954. *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. *Acta Archaeologica Universitatis Lodzianensis 3*. Łódź: Ossolineum.
1978. *Broń średniowieczna na ziemiach polskich*. Łódź: Muzeum Archeologiczne w Warszawie.
1979. *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*. Wrocław: Ossolineum.
- Nadolski, A. i M. Lewandowski
1990. Broń strzelcza, [w:] A. Nadolski (red.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1350–1450*, 143–153. Łódź: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN.
- Nawrońska, G.
2012. *Początki Elbląga w świetle źródeł archeologicznych*. Elbląg: Stowarzyszenie Miłośników Truso.
- Nawroński, T.
1973. Klasztor cysterek w Cedyni, pow. Chojna, w świetle badań archeologicznych, cz. II. *Materiały Zachodniopomorskie 19*: 271–404.
- Niegowski, J.
1997. Sprawozdanie z badań podwodnych przeprowadzonych w ramach programu Adalbertus, [w:] W. Chudziak (red.), *Wczesnośredniowieczny szlak łódzki z Kujaw do Prus (XI wiek). Studia i materiały*, 219–229. *Adalbertus – tło kulturowo-geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko-pruskie 2*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii.
- Niesiobędzki, W.
2008. *Powiat ławski. Dzieje, zabytki, pejzaż i kultura. Szkice historyczne*. Ława: Alga.
- Nosek, S.
1939–1945. Nowe materiały do poznania kultury we-neckiej. *Światowit 18*: 111–164.
1967. *Kultura amfor kulistych w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.
- Nowak, Z.
1963. Rozwój przestrzenny miasta Susza. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1 (79)*: 60–75.
- Nowakowski, A.
1976. W sprawie datowania ostróg z gwiazdzistym bodźcem. *Acta Universitatis Lodzianensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, seria I, 11*: 75–82.
1985. Militaria z grodziska w Plemiętach. Elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego, [w:] A. Nadolski (red.), *Plemięta. Średniowieczny gródek w ziemi chełmińskiej*, 129–138. Warszawa: PWN.
- Nowakowski, A. (red.)
1998. *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej: 1450–1500*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Nowakowski, W.
1989. Studia nad ceramiką z okresu wędrówek ludów. Problem tzw. pucharków na pustych nóżkach. *Barbaricum 1*: 101–147.
- Okulicz, J.
1973. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.* Wrocław: Ossolineum.
- Okulicz, Ł.
1970. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza*. Wrocław: Ossolineum.
1979. *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich*, [w:] J. Dąbrowski i Z. Rajewski (red.), *Prahistoria ziem polskich. T. 4. Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, 179–189. Wrocław: Ossolineum.
- Olczak, J. i K. Siuchniński
1966–1971. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa koszalińskiego*, t. 1–4. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1985–1989. *Źródła archeologiczne do studiów nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem grodowym na terenie województwa śląskiego*, t. 1–2. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.

- Osiecka, E.
2006. *Wapno w budownictwie – tradycja i nowoczesność*. Kraków: Stowarzyszenie Przemysłu Wapienniczego.
- Ossowski, G.
1881. *Mapa archeologiczna Prus Zachodnich (dawniej Królewskich) z przyległymi częściami W. Ks. Poznańskiego*. Kraków: W.L. Anczyc i Spółka.
- Ossowski, W.
2009. Najstarsze klamry szkutnicze nad dolną Wisłą. *Pomorania Antiqua* 22: 77–102.
2010. *Przemiany w szkutnictwie rzeczonym w Polsce. Studium archeologiczne*. Gdańsk: Centralne Muzeum Morskie.
- Paszkiwicz, B.
2009. *Brakteaty – pieniążk średniowiecznych Prus*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Paternoga, M.
2003. Stanowisko nr 1 w Wszemirowie, pow. Trzebnica w świetle dawniejszych i najnowszych badań. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 45: 157–174.
- Paternoga, M. i P. Rzeźnik
2007. Problem funkcji i sposobu użytkowania wczesnośredniowiecznych tzw. praznic w świetle wybranych znalezisk z Dolnego Śląska. *Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne* 6: 81–106.
- Pawlak, E. i P. Pawlak
2008. *Osiedla wczesnośredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami osadnictwa pradziejowego*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Pawlata, L.
1993. Katalog zabytków archeologicznych z kolekcji Feliksa Kochańskiego ze zbiorów Muzeum Regionalnego w Drohiczynie. *Rocznik Białostocki* 18: 191–218.
- Pawłowski, A.J.
1990. Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem Pomezanii, Pogezanii i Warmii, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, 55–69. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Petelski, K. i A. Gondek
2004. *Szczegółowa mapa geomorfologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Dobry*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piaskowski, J.
1960. *Technika gdańskiego hutnictwa i kowalstwa żelaznego X-XIV w. na podstawie badań metaloznawczych*. Gdańsk wczesnośredniowieczny 2. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Piekalski, J. i K. Wachowski (red.)
2010. *Ulice średniowiecznego Wrocławia*. *Wratislavia Antiqua* 11. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Pikies, R.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50 000 arkusz Ostróda*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Piontek, J.
1996. *Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Piotrowska, M.
2013. *Epoka żelaza w dorzeczu środkowej Słupi*. Łódź: Nauka i Innowacje.
- Pochylski, M. i A. Kowalczyk
2011. Tak zwana ceramika husycka z Nowej Wsi, stan. 6, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. *Folia Archaeologica* 28: 227–243.
- Pokora, H. i P. Rzeźnik
1998. Wznowienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznej osadzie w Obiszowie, gm. Grębocice. *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne* 40: 321–333.
- Poliński, D.
1996. *Przemiany w wytwórczości garncarskiej na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza*. *Archaeologia Historica Polona* 4. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika
2013. *Pień. Siedziba krzyżackich prokuratorów w ziemi chełmińskiej*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Poppek, M., A. Pydyn, R. Solecki i P. Stencel
2013. Przeprowadzenie mostowa na wyspę Wielka Żuława na jeziorze Jeziorak, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 373–380. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Pospieszna, B.
1994. Zarys historii rzemiosła zduńsko-garncarskiego w Malborku od XV do początku XIX w., [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 277–290. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Powierski, J.
2004. *Prussica: artykuły wybrane z lat 1965–1995*. Tom 1. Malbork: Muzeum Zamkowe.
- Pydyn, A.
2013. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w wybranych jeziorach Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 361–372. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
2016. Wyniki archeologicznych prospekcji podwodnych w jeziorach Pojezierza Iławskiego w latach 2013–2014, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 79–92. Ar-

- chaologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Pyżuk, M.
2004. Antropologiczna interpretacja szczątków kostnych populacji kultur przeworskiej i wielbarskiej z Kołobrzegia, pow. Płońsk. *Archeologia Polski* 49: 33–48.
- Rabek, W. i M. Narwojsz
2008. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Dobrzyki*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2014. *Objaśnienia do szczegółowej mapy geologicznej Polski, 1 : 50 000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
2015. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1:50000 arkusz Orneta*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Radzicki, B.
b.d. *Grodzisko „Miggenwald” ponownie odkryte!* Internet: <http://www.pruthenia.strefa.pl/c22.html> (wgląd: 19.04.2017)
- Rauhut, L.
1955. Wczesnośredniowieczny skarb ze wsi Borucin, pow. Aleksandrów Kujawski. *Wiadomości Archeologiczne* 22 (1): 55–64.
- Rębkowski, M.
1995. *Średniowieczna ceramika miasta lokacyjnego w Kołobrzegu*. Kołobrzeg: Feniks.
Rębkowski, M. (red.)
1996. *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu. Tom. 1. Badania przy ul. Ratuszowej 9–13*. Kołobrzeg: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Sawicki, J.
2012. Elementy stroju i pasa oraz opraw ksiąg z ul. Katedralnej 4 we Wrocławiu. *Wrastislava Antiqua* 17: 97–109.
- Sawicki, T.
2008. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Daniszewie pod Kołem, woj. wielkopolskie. *Slavia Antiqua* 49: 149–209.
- Schmid, E.
1972. *Atlas of animal bones for prehistorians, archaeologists and quaternary geologists*. Amsterdam: Elsevier Publishing Company.
- Schnippel, E.
1928. Siedlungsgeographie des Osterodischen Gebiets. *Altpreussische Forschungen* 5: 5–44.
- Schramm, Z.
1967. Różnice morfologiczne niektórych kości kozy i owcy. *Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu* 36: 107–133.
- Schuldt, E.
1981. *Gross Raden. Die Keramik einer slawischen Siedlung des 9./10. Jahrhunderts*. Berlin: Akademie Verlag.
- Sikorska-Ulfik, I.
1994. Zespół ceramiki z Reszla z 2 połowy XIV wieku, [w:] A. Gruszczyńska (red.), *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 233–243. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Sikorski, J.
2006. *Lokacja i rozwój przestrzenny miasta*, [w:] J. Cygański (red.), *Susz. Z dziejów miasta i okolic*, 49–64. Olsztyn: Muzeum Warmii i Mazur.
- Skóra, K.
2010. Intruz w kurhanie? O pochówkach wtórnych w obrzędowości pogrzebowej kultur wielbarskiej i przeworskiej, [w:] K. Skóra i T. Kurasiński (red.), *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytne*, 27–43. *Acta Archaeologica Lodziensia* 56. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Skružný, L.
1964. Pekáče – jejich výskyt, funkce a datování. *Památky Archeologické* 55 (2): 370–391.
- Słodownik, L.
2006. *Zimnochy*. Internet: <http://www.glospasleka.pl/artukul/index.php?id=news&idd=16439> (wgląd: 25.01.2017).
- Smith, N.
2011. *Pre-industrial lime kilns*. English Heritage. Internet: <https://historicengland.org.uk/images-books/publications/iha-preindustrial-lime-kilns/> (wgląd: 25.01.2017).
- Solecki, R.
2014. Wstępne wyniki badań archeologicznych grodziska w Suszu w 2013 roku. *Skarbiec Suski* 10: 38.
- Sosnowska, A.
1992. Charakterystyka kulturowo-chronologiczna zespołów ceramicznych, pochodzących z badań stanowiska 1 w Mołtajnach, gm. Barciany, jako przyczynek do naświetlenia problemu powiązań kulturowych wschodniej części grupy zachodniomazurskiej kultury kurhanów zachodnio-bałtyjskich z terenami ościennymi we wczesnej epoce żelaza, [w:] S. Czopek (red.), *Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, 335–352. Rzeszów: Muzeum Okręgowe.
- Stampfli, H.R.
1963. *Bison bonasus (Linne) 1758, Ur, Bos primigenius Bojanus, 1827, und Rind, Bos taurus (Linne), 1758*. *Acta Bernensia* 2: 117–159.
- Stanaszek, Ł.M.
2005. Analiza antropologiczna materiału kostnego z Dąbka, pow. mławski, stan. 29. *Wiadomości Archeologiczne* 57: 235–239.
- Stankiewicz, U.
2005. Kafle tykocińskie. *Podlaskie Zeszyty Archeologiczne* 1: 178–192.

- Starski, M.
2009. Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku. *Studia i Materiały Archeologiczne* 14: 195–284.
- Stasiełowicz, G.
2009. Ceramika z badań na osadzie w Gronowie Górnym, st. 3, gm. Elbląg, [w:] M. Karczewska i M. Karczewski (red.), *Ceramika bałtyjska. Tradycje i wpływy*, 177–187. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Stępnik, T.
2016. Analiza dendrologiczna prób drewna i węgla drzewnych z grodzisk zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 2. Nowe badania i interpretacje*, 231–246. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 7. Warszawa: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Res Publica Multiethnica.
- Strzałko, J. i M. Henneberg
1975. Określanie płci na podstawie morfologii szkieletu. *Przegląd Antropologiczny* 41 (1): 105–126.
- Strzałko, J., J. Piontek i A. Malinowski
1972. Problem rekonstrukcji wzrostu na podstawie kości zachowanych we fragmentach lub spalonych. *Przegląd Antropologiczny* 38 (2): 277–287.
1973. Teoretyczno-metodyczne podstawy badań kości z grobów ciałopalnych. *Materiały i Prace Antropologiczne* 85: 179–201.
1974. Możliwości identyfikacji szczątków ludzkich z grobów ciałopalnych w świetle wyników badań eksperymentalnych, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 31–42. Poznań: UAM.
- Supruniuk, A.
2002. Uzupełnienia i uwagi do „Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381”. *Studia Źródłoznawcze* 40: 107–165.
- Szafrański, W.
1961. Wyniki badań archeologicznych w Biskupinie, pow. Żnin, na stanowisku 6, [w:] W. i Z. Szafrańscy, *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem wiejskim w Biskupinie*, 7–144. Wrocław: Ossolineum.
- Szczepański, S.
2009. Hans Schleif (1902/1945) i jego badania nad germańską przeszłością Prus Wschodnich. *Szkice Humanistyczne* 9/1(18): 51–62.
2010. Czy nazwa Susz jest staropruska? *Skarbiec Suski* 3: 21–26.
2012. Grodzisko w suskim Parku Miejskim *Unser Schloss Rosenberg?* *Skarbiec Suski* 6: 38.
2013. „Wykopaliska” w archiwach – archeologia archiwalna na przykładzie wybranych stanowisk Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 233–252. Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Szmyt, M.
1996. *Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach. Materiały do syntezy pradziejów Kujaw* 6. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
1999. *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe*. Baltic-Pontic Studies 8. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szydłowski, J.
1974. Z badań kremacji w pradziejach, [w:] H. Giżyńska (red.), *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, 71–76. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Szymańska-Bukowska, A.
2010. *Sopot w zamierzchłej przeszłości. Grodzisko wczesnośredniowieczne*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne.
- Szymański, P.
1998. Żubronajcie – przyczynek do badań nad wczesnożelazną ceramiką Suwalszczyzny, [w:] M. Karczewski (red.), *Ceramika zachodniobałtyjska od wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytnej*, 119–137. Białystok: Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku.
- Škojec, J.
2003. Lehmwannefundes aus Mikulčice, [w:] L. Poláček (red.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice*. T. 5: 421–496. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik.
- Świętosławski, W.
2011a. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowiska Pomorzanki 4, gm. Gostynin, woj. mazowieckie, w latach 2004–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 91–100. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- 2011b. Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych stanowisk Pomorzany 1 i 2, gm. Łanięta, woj. łódzkie, w latach 2003–2005, [w:] *Raport 2005–2006*, 101–111. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa.
- Töppen, M.
1870. Altertümer bei Hohenstein in Ostpreußen. *Altpreussische Monatsschrift, Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter* 7: 13–42.
1876. Ueber einige Alterthümer aus der Zeit des Heidenthums in der Nachbarschaft zu Marienwerder. *Altpreussische Monatschrift* 13: 549–550.
- Trotter, M. i G.C. Gleser
1952. Estimation of stature from long bones of American Whites and Negroes. *American Journal of*

- Physical Anthropology* 10: 463–514.
- Trzmiel, B.
2007. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Boguchwały*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Ubelaker, D.H.
1978. *Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation*. Chicago: Aldine.
- Uniejewska, M.
2003. *Szczegółowa mapa geologiczna Polski w skali 1 : 50 000 arkusz Kisielice*. Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny.
- Vlierman, K.
1996. „...Van Zintelen, van Zintelroeden ende Mosen...”. *Een breekmethode als hulpmiddel bij het dateren van scheepswrakken uit de Hanze-tijd. Scheepsarcheologie* 1. Lelystad: Nederlands Instituut voor Scheeps en on der water Archeologie.
- Voigt, J.
1832. *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*. T. 5. Königsberg: Gebrüder Bornträger.
- Wachowski, K.
1987. Bełty na zamku w Legnicy, [w:] A. Kola (red.), *Średniowieczne siedziby rycerskie w ziemi chełmińskiej na tle badań podobnych obiektów na ziemiach polskich, 147–153*. Toruń: Muzeum Regionalne w Brodnicy i Instytut Archeologii i Etnografii UMK w Toruniu.
- Wadył, S.
2012a. Grodzisko w Ornowie-Lesiaku w świetle wyników ostatnich badań archeologicznych. *Pruthenia* 7: 117–135.
2012b. Kilka uwag o ceramice wczesnośredniowiecznej w Prusach, [w:] M. Franz i Z. Pilarczyk (red.), *Barbarzyńcy u bram. Mare integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego*, 260–278. Toruń: Adam Marszałek.
2012c. *Sprawozdanie z badań sondażowo-weryfikacyjnych na grodzisku w Lipowcu, stan. 1, gm. Ostróda (26–57/2)*. Maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie, Delegatura w Elblągu.
2013a. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Rejsytach, gm. Rychliki (stan. 1 i 2) w świetle wyników badań archeologicznych. *Pruthenia* 8: 149–164.
2013b. Badania weryfikacyjno-sondażowe grodzisk wczesnośredniowiecznych w dorzeczu górnej Drwęcy (Domkowo, Lipowiec, Ornowo-Lesiak, Morliny), [w:] Z. Kobylński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 109–124. *Archaeologica Hereditas*. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii i Fundacja Archeologiczna.
2015. Ze studiów nad wczesnośredniowieczną ceramiką z pogranicza słowiańsko-bałtyjskiego, [w:] S. Wadył, M. Karczewski i M. Hoffmann (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur 1*: 275–294. Warszawa-Białystok: Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego i Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku.
- Waluś, A.
2009–2010. Ząbie, st. X, woj. warmińsko-mazurskie. Badania roku 2010. *Światowit* 8 (49) B: 283–284.
- Wichrowski, Z.
2000. Średniowieczny topór z Goraja, pow. Biłgoraj, woj. lubelskie. *Archeologia Polski Środkowoschodniej* 5: 212–214.
- Wiewióra, M. (red.)
2014. *Zamek biskupów chełmińskich w Wąbrzeźnie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych. Studia i materiały*. Toruń: Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Więckowska, H. i E. Kempisty
1970. Badania archeologiczne we wsi Sośnia, pow. Grajewo. *Wiadomości Archeologiczne* 35 (2): 164–200.
- Winckler, von
1866. Die Vesten der Vorzeit im Ermland. *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands* 3: 689–693.
- Wirska-Parachoniak, M.
1968. Z historii wiążących materiałów budowlanych. *Ochrona Zabytków* 21/4 (83): 17–23.
- Wiślański, T.
1966. *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*. Wrocław: Ossolineum.
- Worm, H. i D. Staude
2007. *Die Hugo Schneider A.-G. Leipzig. Kurzübersicht ihrer Entwicklungsgeschichte und Produkte*. Internet: <http://www.patronensammler.de/files/HASAG-Entwicklung.pdf>.
- Wróblewski, W. i T. Nowakiewicz
2003. Ceramika „pruska” i „słowiańska” we wczesnośredniowiecznej Galindii, [w:] M. Dulnicz (red.), *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, 165–181. Lublin – Warszawa: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Wrzesiński, J.
1994. Osada ludności kultury łużyckiej w Chłapowie, gm. Dominowo, stanowisko 3. *Studia Lednickie* 3: 173–202.
- Wyczółkowski, M.
2009. „Baba” kamienna z Poganowa. Wczesnośredniowieczne miejsce kultu Prusów [w:] A. Bitner-Wróblewska i G. Iwanowska (red.), *Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, 605–633. Warszawa: Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.

- Wyczółkowski, M., M. Szal, M. Kuprianowicz i E. Smolska
2013. Kompleks osadniczy w Poganowie, pow. kętrzyński, stanowisko IV: wstępne wyniki badań interdyscyplinarnych. [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 65–82. Archeologia Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Wyrobisz, A.
1968. *Szkło w Polsce od XIV do XVII wieku*. Wrocław: Ossolineum.
1981. Wapno, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, T. 2, 452. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Wyrost, P.
1994. Dawna fauna Polski w świetle badań kostnych materiałów archeologicznych, rozmieszczenie w czasie i przestrzeni. *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu. Archeozoologia* 19: 55–176.
- Wysocki, J.
2012. Badania stanowisk archeologicznych z późnego średniowiecza i nowożytności w regionie warmińsko-mazurskim w latach 1989–2009. *Archeologia Historica Polona* 20: *Regiony, rzemiosła, kategorie – archeologia późnego średniowiecza i czasów nowożytnych w uwarunkowaniach nowego ustroju*, 43–68. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Wysocki, J. i B. Klęczar
2013. Grodziska typu stożkowatego na wyspie Wielka Żuławka w Iławie, w Lasecznie Małym i Mozgowie w powiecie iławskim: wstępne wyniki badań z 2012 roku, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 327–349. Archeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Zarzycki, K., H. Trzcińska-Tacik, W. Różański, Z. Szela, J. Wołek i U. Korzeniak
2002. *Ecological indicator values of vascular plants of Poland*. Kraków: Instytut Botaniki PAN.
- Zbierski, A.
1959. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z Cierzma nad Huczwą. *Archeologia Polski* 4: 105–148.
- Zeder, M.A. i H.A. Lapham
2010. Assessing the reliability of criteria used to identify postcranial bones in sheep, Ovis, and goat, Capra. *Journal of Archaeological Science* 3: 2887–2905.
- Zielonka, B.
1951. Wczesnośredniowieczne wyroby kościane i rogowe z okolic Gniewa, powiat Tczew. *Z otchłani wieków* 20: 27–30.
- Zoll-Adamikowa, Z.
1979. *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. T. 2. Analiza. Wnioski*. Wrocław: Ossolineum.
- Żak, J.
1960. Część skarbu z Sejkowic pod Gąbinem na Mazowszu. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 11: 200–202.
- Żurek, J.
1954. Osada z młodszej epoki kamienia w Rzucewie, pow. wejherowski i kultura rzucewska. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 4: 1–4.
- Żurek, M.
2013. Boreczno, stanowisko 4 (AZP 24–54), gm. Zalewo, woj. warmińsko-mazurskie. Analiza stratygraficzna, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur 1. Stan wiedzy i perspektywy badawcze*, 385–411. Archeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie 2. Warszawa – Zielona Góra: Instytut Archeologii UKSW i Fundacja Archeologiczna.
- Żurowski, J. i R. Jakimowicz
1939. *Atlas grodzisk i zamczysk śląskich*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.